

Н.Д. Сувандии, Т.Б. Оюн

ТЫВА ДЫЛ КИЧЭЭЛДЕРИНГЕ ТЕХНОЛОГУГ КАРТАЛАР

5 класс

Н.Д. Сувандии, Т.Б. Оюн

**ТЫВА ДЫЛ КИЧЭЭЛДЕРИНГЕ
ТЕХНОЛОГТУГ КАРТАЛАР
5 класс**

Тываның күрүне университетинин улугкурстарының студентилеринге

КЫЗЫЛ
2019

УДК 811.512.15 (075.8)
ББК Ш163.44-921
С89

Тываның күрүне университетинин өөредилге-методиктиг чөвүлелинин шиитпири-биле бадылаан

Сувандии Надежда Дарыевна, Оюн Тамара Буурекчиировна

Тыва дыл кичээлдеринге технологтуг карталар. 5 класс: өөредилге-методиктиг пособие
/ Н. Д. Сувандии, Т. Б. Оюн. – Кызыл, 2019. – 58 ар.

Бердинген өөредилге-методиктиг пособие Тываның күрүне университетинин 44.03.05 Педагогиктиг өөредилге. «Төрээн дыл, литература болгаш даштыкы дыл (англи дыл)», 45.03.01 Филология деп мергежилдин студентилеринге «Төрээн дылды өөредири» деп эртемни өөрениринге таарыштыр тургустунган.

Сувандии Надежда Дарыевна, Оюн Тамара Буурекчиировна

Технологические карты уроков по родному языку. 5 класс: учебно-методическое пособие
/ Н. Д. Сувандии, Т. Б. Оюн. – Кызыл, 2019. – 58 с.

Данное учебно-методическое пособие рекомендовано для студентов Тувинского государственного университета направления подготовки 44.03.05 Педагогическое образование профили «Родной язык, литература» и «Иностранный язык (английский язык)», 45.03.01 Филология для изучения дисциплины «Методика обучения родному языку».

Рецензентилери:

Е.М. Куулар, филология эртемнеринин кандидады, ТывКУ-нуң тыва филология болгаш ниити дыл эртемнин кафедразының доцентизи;

Ч.А. Сарыглар, Кызылдың № 9 гимназиязының дээди категорияның тыва дыл болгаш чогаал башкызы

Допчузу

Эге сөс	4
Технологтуг карта, ону тургузарының кол аргалары	5
Чижек ажилчын (календарь-темалыг) планнаашкын.....	6
Айтырыглар болгаш онаалгалар	8
Кирилде кичээл. Дыл-харылзажылганың чепсээ	9
Лексика болгаш чугаа культуразы. Технологтуг карталарның чижектери	14
Практиктиг онаалгалар	31
Фонетика. Орфоэпия. Чугаа культуразы. Технологтуг карталарның чижектери	32
Практиктиг онаалгалар	53
Литература	57

Эге сөс

Федералдыг күрүнениң өөредилге стандартын езугаар ажылдап кылдырган чижек ажылчын программага даянып, Тыва Республиканың өөредилге яамызының Национал школа хөгжүдөр институтунга тыва дылды өөредириниң чижек ажылчын программазы ажылдап кылдырган. Ук ажылчын программаны боттандыраары-биле төрөөн дылды өөредириниң ийи хевири бар: кичээл (урок) болгаш кичээлден дашкаар ажыл-чорудулга (внеурочная деятельность). Кичээл – ажылчын программаны күүседириниң үндезин кезээ. Ук ажылчын программага даянгаш, Тываның күрүне университединиң филология факультединиң «Төрөөн дылды башкылаарының методиказы» деп эртемни өөренир студентилерге дуза болуру-биле өөредилге-методиктиг пособие ажилдап кылыры негеттинип келген.

Федералдыг күрүнениң өөредилге стандартын езугаар амгы үениң кичээлдеринге негелделер өскерилген, оларга ажыглаар технологияларның янзы-бүрү чаа хевирлери ажылдап кылдырган.

«Ниити өөредилге черлеринге кол ниити өөредилгениң» «Төрөөн (тыва) дылга чижек ажылчын программасынга» даянып, дылдың «Лексика» болгаш «Фонетика» кезектеринге ажылчын тематиктиг программаны, кичээлдин технологтуг карталарын ажылдап кылыры-биле ук өөредилге-методиктиг пособиени тургускан.

Технологтуг карта, ону тургузарының кол аргалары

Кичээлдин технологтуг картазы дээрге Федералдыг күрүнениң өөредилге стандартының негелделеринге дүүштүр школаларга кичээлдерни чедимчелиг, шынарлыг кылдыр өөредириниң болгаш планнаттынган түңнелдерни долuzu-биле чедип алырының кол методиктиг хевири болур.

«Технологтуг карта» деп билиг үлетпүрге кандыг-бир чүүлдү, оон үре-түңнелин ажылдап кылырының технологиязының ужур-утказын, ону кылырының аргаларын сайгарып бижээн документ деп уткалыг ажыглаттынып турган. Федералдыг күрүнениң өөредилге стандартының негелделерин күүседиринге эптиг кылдыр кичээл планын чаа арга-биле тургузарынга ажыглаары-биле ук билигни өөредилгеге ажыглап киирген.

Өөредилгеге технологтуг карта дээрге өөредилге ажыл-чорудулгазының сорулгалардан эгелээш, чедип алыр түңнелдерге чедир ажыглаар технологияларын киирбишаан ажылдап кылган методиктиг проектизи болур.

Кичээлдин технологтуг картазының дараазында бот онзагайлары турар: тускай тургузуглуг, интерактивтиг, медээ-биле ажылдаар алгоритмниг, тускай технологияларлыг болгаш бүгү талалыг түңнелдиг болур.

Технологтуг карта – башкының чогаадыкчы чоруу-биле кезектерин аңгылаан, таблицага аңгылап тургускан кичээлдин проектизи болур. Аңаа кичээлдин үш кол сорулгалары, ажыглаар арга, методтары, кичээлдин кезектери, башкының болгаш өөреникчиниң ажыл-чорудулгазы албан кирген турар.

Технологтуг картаны тургузарда, дараазында кезектерни киирерин саналдап турар:

1. Кичээлдин кезээниң ады;
2. Кичээлдин сорулгалары;
3. Кезектерниң ужур-утказы;
4. Башкының ажыл-чорудулгазы;
5. Өөреникчиниң ажыл-чорудулгазы;
6. Чедип алыр түңнелдер.

Кезектер аайы-биле ажылдаарының хевирлери:

1. Өөренип турар тема болгаш оон хевирлеринде кичээлдин туружу;
2. Сорулгаларын хевирлеп тургузары (өөредир, кижизидер; сайзырадыр);
3. Кичээлдин кезектериниң хевирлерин айтыры;
4. Кезек бүрүзүнүн чедип алыр түңнелдерин тодарадыры;
5. Ажылдаарының хевирлерин айтыры (бот-тускайлаң, бөлүктеп, эштежип...);
6. Башкының болгаш өөреникчиниң ажыл-чорудулгазын демдеглеп бижири.

Кичээлдин технологтуг картазы өөредилгениң үре-түңнелдиг болурун чедип алырының кол өзээ болур, ынчангаш дылдар башкылаашкынында ажыглаттынып турар технологтуг карталарның янзы-бүрү хевирлерин өөренип көргөш, адаанда ажылдап кылдынган хевирни тыва дыл кичээлдеринге ажыглаарын сүмелеп турар бис. Ынчалза-даа башкылаашкын айтырыгларынга хамаарыштыр башкы бүрүзү бодунуң чогаадыкчы чоруу-биле ажылдаар болганда, ажыглаарынга эптиг вариантыларны боду ажылдап кылып алган төлээде, ону ажыглаары башкының бодунуң көрүжүнден хамааржыр.

Чижек ажылчын (календарь-темалыг) планнаашкын

№	Кичээлдин темазы	Кичээлдин хевири	Чедип алыр билиглери	Шагы	Эрттирер хүнү	
					План ёзугаар	Херек кырында
I-ги улдун. 24 шак						
Кирилде кичээл (1 шак)						
1	Дыл болгаш харылзажылга. Төрөөн дыл дугайында билиг.	Кичээл катаптаашкын болгаш чаа тема тайылбыры	Дыл-харылзажылганың чепсээ. Ниитилел амыдыралынга дылдың ужур-дузазы. Дыл эртеми	1		
Лексика болгаш чугаа культуразы (12 шак)						
2	Лексика дугайында билиг. Сөстүң уткалары	Чаа тема	Сөс болгаш ооң лексиктиг утказы. Тайылбырлыг словарь	1		
3	Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстөр.	Чаа тема тайылбыры	Хөй уткалыг сөстөрниң лексиктиг уткаларын словарьлар дузазы-биле тодарадыры, оларны чугаага шын ажыглаары	1		
4	Сөстүң дорт, доора болгаш көжүргөн уткалары.	Чаа тема тайылбыры	Сөстүң доора болгаш дорт уткаларын эки билири; көжүргөн уткада сөстөрниң ужур-утказын, уран-чечен чурумалдыг аргалар азы троптар тургузарынга ужур-дузазын билири	1		
5	Омонимнер	Чаа тема тайылбыры	Хөй уткалыг сөстөр биле омонимнерни ылгаары, оларны чугаага шын хереглээри	1		
6	Тыва дылдың лексиказының кол темалыг бөлүктери	Чаа тема тайылбыры	Сөстөрни илередип чоруур утказының аайы-биле темаларга аңгылаары	1		
7	Синонимнер	Чаа тема тайылбыры	Сөзүглелден синонимнерни тып билири, оларны чугаага шын хереглээри	1		
8	Антонимнер	Чаа тема тайылбыры	Сөзүглелден антонимнерни тып билири, оларны чугаага шын хереглээри	1		
9	Табу сөстөр болгаш эвфемизмнер	Чаа тема тайылбыры	Сөзүглелде хоруглуг болгаш ойзу адаар сөстөрни тывары, оларны чугаага шын хереглээри	1		
10	Лексиктиг сайгарылганың чуруму	Быжыглаашкын кичээли	Лексиктиг сайгарылганың чуруму болгаш үлегери	1		
11	Фразеологизмнер азы быжыг сөс каттыжышкыннары	Чаа тема тайылбыры	Сөзүглелде быжыг сөс каттыжышкыннарын тывары, оларны чугаага шын хереглээри	1		

12	Фразеологтуг сайгарылгалар.	Быжыглаашкын кичээли	Фразеологтуг сайгарылганын чуруму болгаш үлегери	1		
13	Чугаа сайзырадылгазы: монолог тургузары.	Быжыглаашкын кичээли	Лексикада алган билиглерин ажыглавышаан, «Төрөөн дылым дугайында бодалым» деп темага монолог тургузары.	1		
Фонетика (10 шак)						
14	Фонетика дугайында ниити билиг. Чугаа үннери	Чаа тема тайылбыры	Үн – дылдың кезии. Чугаа органны болгаш чугаа үннеринин тургустунары. Үннер болгаш үжүктөрнн ылгаары, оларны шын адаары болгаш бижири. Артикуляция дугайында эге билиг. Фонетиктиг транскрипция болгаш ооң чамдык демдектери-биле таныштырылга	1		
15	Ажык үннерниң бөлүктээшкени.	Чаа тема тайылбыры	1.Адаттарынын аайы-биле: кыска, узун, өк-биле адаар; 2.Дылдың одуруунун аайы-биле: мурнуу одуругнун (чымчак), арты одуругнун (кадыг) ажык үннери; 3.Эриннерниң киржилгезинин аайы-биле адаары	1		
16	Ажык үннерниң аяннажылгазы.	Чаа тема тайылбыры	Кадыг болгаш чымчак ажык үннер, оларнын аяннажылгазы. Аяннажылгага чагыртпайн баар таварылгалар.	1		
17	Өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөр, оларны шын бижири	Чаа тема тайылбыры	Өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөргө Ъ бижири, биживес таварылгалары	1		
18	Ажык эвес үннер, оларнын бөлүктээшкени	Чаа тема тайылбыры	1) ыт, дааштын киржилгезинин аайы-биле: ыткыр, дүлөй болгаш аяр; 2) адаарынын күженишкенинин аайы-биле: күштүг, кошкак, эң кошкак (сонорлуг үннер).	1		
19	Сөске ажык эвес үннерниң каттыжар чуруму болгаш дөмөйлежири	Чаа тема тайылбыры	1) сөске ажык эвес үннер тускай каттыжар чурумнуг; 2) сөске ажык эвес үннер кожумак немежирге, дөмөйлежи бээр.	1		
20	Ийи ажык үн аразынга дүлөй ажык эвес үннерниң ыткыр үннер-биле солчуру.	Чаа тема тайылбыры	дүлөй ажык эвес үннерге ажык үнден эгелээн кожумак немежирге, ук үн ыткыр үнче шилчий бээр.	1		
21	Слог, ооң хевирлери. Ударение дугайында билиг	Чаа тема тайылбыры	Сөстөрнн слогтарга чарып билири, оларны шын көжүрери. Тыва дылда ударение	1		
22	Орфоэпия дугайында билиг	Чаа тема тайылбыры	Тыва дылда үннернн шын адаары.	1		

23	Сөстүң фонетиктиг сайгарылгазы	Катаптаашкын кичээл	Фонетиканы катаптап, уннерни сайгарары.	1		
24	Чугаа сайзырадылгазы: аас чугаа кылыры.	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	«Бойдуста үннер» деп темага аас чугаа кылыры. Хөөмей-сыгыт дугайында бодалдар-биле таныжары (эртем стилинге сөзүглел-биле ажыл). Ч.Ч.Кууларның «Шораан» деп тоожузундан үзүндүлери сайгарары (чечен чогаал стилин хайгаараары).	1		

Айтырыглар болгаш онаалгалар

1. Федералдыг күрүнениң өөредилге стандартын номчуп танышкаш, ушта бижилгелерни кылыр.
2. Россия Федерациязының «Закон об образовании» деп хоойлузун номчуп, ушта бижилгелер кылыр.
3. «Закон об образовании» деп хоойлунуң 4 статьясында чүнү бижип турарыл?
4. Тыва дылды өөредириниң чижек ажылчын программазы каш кезектен тургустунганыл?
5. Тыва дылды өөредириниң чижек ажылчын программазын амыдыралга боттандырарда кандыг хевирлерни ажыглаарыл?
6. Технологтуг карта деп чүл? Ук термин өөредилгеде кайыын келгенин чугаалаңар.
7. Технологтуг карта кандыг кезектерден тургустунарыл?
8. Ажылчын программа деп чүл? Ону канчаар тургузарыл?
9. Ажылчын программаның уjur-дузазы кандыгыл?
10. 5-ки класска катаптаашкын темаларыңа чижек ажылчын (календарь-темалыг) планнаашкынны тургузар, ооң сайгарылгазын кылыр.

Кирилде кичээл
Тема: Дыл-харылзажылганың чепсээ

Башкының ажил-чорудулгазының сорулгазы	<i>Өөредир:</i> Дыл – харылзажылганың чепсээ деп чүүлдүң дугайында уругларның ниити билиин ханыладып системажыдар, дылдың ниитилелге, амыдыралга ужур-дуказын медреселдиг билиндирер; <i>Кижизидер:</i> төрөөн дылынга ынак, аңаа чоргаарланып, ону камгалап-кадагалаар чорукка кижизидер; <i>Сайзырадыр:</i> боттарының бодалын төрөөн дылынга шын, бодамчалыг илередип билирин; дамчыдар медээни бодунга шын медресеп билип, шын чедирерин сайзырадыр.
Кичээлдин хевири	Катаптаашкын болгаш чаа тема тайылбыры.
Чедип алыр түңнелдер	<u>1. Эртем талазы-биле (дыл):</u> «дыл» деп терминни шын билип, ооң ужур-утказын шынга билип алыр, төрөөн дылының амыдыралга ужур-дуказын шынга билир; <u>2. Метапредметные (эртемнер талазы-биле чедип алыр түңнелдер):</u> өөренип алган билиглерин практика кырынга ажыглаарда бодунуң бодалын шын, дес-дараалаштыр илередип билирин чедип алыры; <u>3. Бот-хуузуңда чедип алыр түңнелдер:</u> төрөөн дылынга сонуггалын оттурар; бодунуң дылының байдалын билип, сайгарып, шын үнелеп, билирин чедип алыр.
Ажыглаар методтар, аргалар болгаш өөредилгениң хевири	1. Беседа; 2. Хайгаарал методу; 3. Башкының сөзү метод; 4. Бөлүк болгаш бот-тускайлаң ажылдаары;
Өөредиглиг курлавырлар	Технологтук картаның утка, тургузуун өөрениринге дуза: http://www.uroki.net http://www.zavuch.info
Дерилгези	1. Тыва дылдың 5 класс ному; 2. Мультимедиа дериг-херексели; 3. Сюжеттиг чурук
Кол билиглер	Төрөөн чурт, төрөөн дыл, харылзажылга, чугаа, ниитилел

Кичээлдин чорудуу

Кичээлдин кезектери	Башкының ажил-чорудулгазы	Өөреникчинин ажил-чорудулгазы	Чедип алыр түннелдери
1	2	3	4
Организаcтыг кезек (Кичээлге белеткел ажылы)	Уругларның иштики сагыш-сеткилин кичээлге белеткээри болгаш оларны хаара тудуп алыры-биле уругларга айтырыгларны салыр: - Экии, уруглар! Олуруңар. а) Бөгүнгү хүн чүге онзагайыл, өске хүннерден ылгалы чүл, уруглар? б). Билиглер хүнү деп чүл ол? в) Билиглерни чедип алырынга дылдың ролу кандыгыл? Ол дугайында презентацияда домактарны номчааш харыылаңар, ынчангааш кандыг тема өөрениривисти сөөлгү домактардан тодарадыңар. г) Дыл болгаш билиг дугайында кандыг түңнел үндүрүп болурул? Бодуңарның харыыларыңар номнуң 4 дугаар арнында авторларның тайылбыры-биле дүгжүп турар-дыр бе, сайгарыңар.	Өөреникчи башкы-биле харылзааны тудар, кичээнгейлиг дыңнаар, аянныг номчулганы чорудар. Башкының айтырыгларынга делгеренгей харыыны бээр. - Бөгүн күстүң бир дугаар хүнү болгаш бөгүн бистиң чуртувуста билиглер хүнү. - Билиглер хүнү дээрге амыдыралга эргежок чугула чүүлдерни чедип алырының эге хүнү... Бир кижини чүвени чугаалап турда, өскези ону дыннап, оон чугаалаан чүүлүн билип алыр. Өске кижинин чугаалаан азы бижээн чүүлүн номнар, солун-сеткүүлү номчааш, база билип ап болур. Кижилер бот-боттарынын аразында дылдын дузазы-биле харылзажыр, боттарынын бодалдарын солчун, бытчып алыр. Дыл дээрге кижилеринин аразында харылзажырынын чугула чепсээ. Тыва дыл – тыва улустун төрөөн дылы. Оон дузазы-биле тыва чоң аразында харылзажып турар. - Бүгү-ле медээни кижини дыл дузазы-биле билип аар болгаш - дыл – харылзажылганың чепсээ, ынчангааш ол дугайында өөренир бис. - Билиглерни дыл дузазы-биле чедип алыр. Кижинин чедишишкини дылды эки билиринде деп авторлар бадыткап турар. Кижинин төрөөн дылы төттүнмес билиглерни сөңнээр деп авторлар чагып турар. -Кижинин билиши делгем болгаш ханы болзун деп бодаар болза, кандыг-даа кижини бодунуң дылын байыдар, чаа-чаа сөстөрүн чугаазынга немээр, билиг чаңчылдарын быжыглаар ужурлуг.	1.Бот-тускайлаң түннелдер (личностные): өөрөдилгеге хамаарылгазын экижидери. 2. Угаап шингээдир түннелдер (познавательные): билиг кижинин амыдыралынга эргежок чугула чүүл деп медереп билир. 3. Кылып чорудуп тургаш, чедип алыр түннел (регулятивные): билиг чедип алырда дылын сайзырадыр, бодалды шын илередир, бижээн, чугаалаан, дыңнаан чүүлүн ыяк сайгарар деп чаңчылдарны шингээдип алыр.

Чаа тема тайылбыры (билиндирер чүүлдер): Төрээн чурт, төрөөн дыл, дыл болгаш чугаа. Ажыглаар мергежилгелер: мергежилге 1, мергежилге 4, мергежилге 6	1. Презентацияда карта чуруу-биле аас-биле беседа: а) Силер кандыг күрүнеде чурттап турар силер, ооң дугайында чүнү билир силер? Ооң долу адын адаңар. Тыва дугайында чүнү билир силер, тывалар деп кымнарыл? Бодуңарның бодадыңарның шынныын 1-ги мергежилгеде сөзүглел-биле бадыткаңар. б) Чүнү барымдаалап чоннарны аймак-сөөк деп ылгаарыл? Төрээн дыл деп чүл ол? Бодуңарның төрөөн дылыңар дугайында чүнү билир силер? Харыыларыңарга немей 4-кү мергежилгеде сөзүглелдин утказын эдерти чугаалаңар. в) Дыл болгаш чугаа деп чүл ол, баштай бодуңар делгереңгей харыы бээрин кызыңар. Айтырыгга бергедей бээр болзуңарза, 6-гы мергежилгени номчааш, сөзүглелдин адаанда айтырыглар ёзуугаар харыылаңар.	Карта дузазы-биле Россия болгаш Тыва дугайында бодунуң билир чүүлдерин харыылаарын кызар (турар чери, девискээри, чурттакчы чону, Тыва дугайында, тыва дыл дугайында билири). - Бистиң төрөөн чуртувус – Россия Федерациязы. Россияда хөй аймак-сөөк чон бар. А Тыва – Россия Федерациязының булуңу, бис ооң чурттакчылары бис..... - Чоннарны дылын барымдаалап аймак-сөөк деп ылгаар. Төрөөн дылы дээрге-ле кижиниң миннип келиринден-не бодунуң бодаңдарын илередип, улус-биле харылзажырының дылы... - Дыл – харылзажырының чугула чепсээ. Делегейде хөй дыл бар. Оларны хөй кижичугаалап турар болгаш эвээш кижичугаалап турар деп чарып болур. Дылды кижичугаага ажыглаар, ынчангаш ол аас болгаш бижимел болур. Бижик чок үеде кижилер бодунуң бүгү-ле билиглерин аас-биле дамчыдып чораан (номчаан чүүлүнге даянып, улустуң аас чогаалы болгаш фольклор дугайында тайылбырлаарын кызыдар).	<u>1. Угаап шингээдир түннелдер:</u> бодунуң төрөөн чурту, чери, чону, дылы үнелиг, кижиниң амыдыралы-биле сырый харылзаалыг деп чүүлду медегеп билири. <u>2. Кылып чорудуп тура, чедип алып түннелдер:</u> төрөөн чер, чурт, дыл дугайында сөзүглелдерни номчуп тургаш, бодунуң делегей көрүүшкүнүн делгемчидер, чаа медээлерни билип алып. <u>3. Харылзажылга талазы-биле чедип алып түннелдер</u> (коммуникативные): чурт, чер, дыл дугайында бодаңдарын солчуру; кады ажылдап турар эштериниң илередип турар бодаңыга каттыжып азы чөшпээрешпейн турарын бадыткап, үнелел бээри.
---	--	--	---

Быжыглаашкын Беседа Ном-биле ажыл Төрээн дылдар дугайында немелде медээ Кыска чогаадыг	1. Беседа. - Амыдыралга дыл кандыг ажык-дуза чедирип турарыл? - Силерниң төрээн дылыңар кандыг дыл болурул? - Өг-бүлөңерде кандыг дылга чугаалажып турар силер? - Төрээн дылыңарга номнар номчуурунга ынак силер бе? - 5-ки арында А Даржайның шүлүүндөн одуругларның утказын канчаар билгениңерни тайылбырлаңар. 2. Ном-биле ажыл Мергежилге 5 (аас-биле); 3. Төрээн дылын үнелевес болза чиде бээриниң айыылының дугайында башкының презентация дузазы-биле немелде кыска тайылбыры Бо хүнде дылдарның байдалы • 87 дыл – күрүне дылы • 81 нация – дылын эртем кылдыр өөренип турар • 47 нация – чүгле өг-бүлөзінде чугааланып турар 4. «Мээң төрээн дылым» - деп 6-9 домактан тургустунган кыска чогаадыгдан бижиңер.	- Чоннуң амыдыралын сайзырадырынга ажыктыг, ажыл-херекти шимчедир, кижилерни аразында чоокиулаштырар. - Бистиң төрээн дылывыс – тыва дыл. Өг-бүлөвисте тывалажып турар бис... Шүлүкте кижиниң амыдыралы төрээн дылы-биле сырый харылзаалыг деп бодалды илереткен. - Төрээн дылының дузазы-биле кижилер кандыг-даа бодалды хостуг илередип болур. Кижилер төрээн дылыга черинге дег ынак, кижиге төрээн дылы эргим деп бодалды илереткен Дылын үнелевес болза, чиде бээриниң айыылы бар деп чүүлдү медресеп билири. Бижимел чугаага бодунуң бодалдарын илередип өөрениринге чаңчыгар. Төрээн дылының дугайында кыска угаап боданышкынныг чогаадыгны бижиир.	<u>1. Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер:</u> амыдыралга дылдың ажыын медресеп билири, Төрээн дыл дугайында билиин бедидип алыры; <u>2. Угаап шиңгээдир түннелдер:</u> башкының айтырыгларынга харыылап тура, төрээн дылдың дугайында медреселдиг шиңгээдип алыры; дыңнап болгаш бижип ора, херек медресэни тодарадыр. <u>3. Харылзажылга талазы-биле чедип алыр түннелдер:</u> бодунуң бодалын эштериниң мурнунга илередип билири. Бижимел чугаага бодунуң бодалдарын делгеренгей илередири. Дылын үнелевес болза, чиде бээриниң айыылы бар деп чүүлдү медресеп билири.
---	--	--	---

Түннел (рефлексия)	1. Түннел беседа - Дыл дугайында кандыг чаа билиглер шингээди алдынар? - Төрээн дылыңарга хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер? 2. Демдектер салыры 3. Бажыңга онаалга: Дыл дугайында шүлүк шээжилеп алгаш келир.	Бодунуң туружун бадыткап тургаш, тайылбырлап чугаалаары. - <i>Дыл – нацияны тургузарының үндезини.</i> - <i>Дыл – харылзажылганың эң кол чепсээ.</i> - <i>Тыва чон төрээн тыва дылыңга уругдарыын кижизидип, эртем-билигни чедип ап турар.</i> - <i>Кижини бүрүзү төрээн дылын үнелеп, камнап, эдилеп билир ужурулуг.</i> - <i>Дылын камнапас, үнелевес болза, ол чиде берип болур.</i>	1. <u>Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер:</u> кижиниң дылыңга хамаарылгазы кандыг болур ужурулугул; Ниитилелге быжыг туруштуг болур дизе кижиниң дылының сайзыраңгай болуру. 1. <u>Угаап шингээди түннелдер:</u> Эштериниң харызын дыңнап тургаш, бодунуң билииниң чедер-четпестерин тодарадыр. 2. <u>Харылзажылга талазы-биле чедип алыр түннелдер:</u> айтырыгларга харыылап, чедип алган билиглерин түңнөп көөрү
----------------------------------	--	--	---

ЛЕКСИКА БОЛГАШ ЧУГАА КУЛЬТУРАЗЫ

Тема: Лексика дугайында билиг болгаш сөстүң лексиктиг утказы

Башкының ажыл-чорудулгазының сорулгазы	<i>Өөрөдир:</i> Уругларга лексика болгаш ооң өөренир чүүлүнүң дугайында билиндирер; сөстүң лексиктиг утказын өөрөдир. <i>Кижизидер:</i> Уругларны төрөөн черинге, бойдузунга камныг болгаш хандыкшылдыг, ону камгалап билиринге кижизидер, күш-ажылга хандыкшыдар. <i>Сайзырадыр:</i> Бижимел болгаш аас чугаага сөстүң уткаларын шын ажыглаарынга уругларны чаңчыктырар; боттарының бодалын илередип билирин чедип алыр.
Кичээлдин хевири	Чаа тема тайылбыры
Чедип алыр түңнелдер	<u>1.Эртем талазы-биле (дыл):</u> сөстүң лексиктиг утказын медреселдик билип алыры; <u>2.Метапредметтиг (эртемнер талазы-биле чедип алыр түңнелдер):</u> логиктиг боданыышкынын сайзырадыр, аас болгаш бижимел чугаага сөстүң уткаларын чедимчелиг ажыглап билиринге чаңчыктырар. <u>3. Бот-хуузуңда чедип алыр түңнелдер:</u> уругларны долгандыр турар бойдузунга, төрөөн черинге хумагалыг, тыва дылынга ынак болурунга кижизидер, күш-ажылдың үнезин билиндирер.
Ажыглаар методтар, аргалар болгаш өөрөдигениң хевири	1. Беседа 2. Хайгаарал методу; 3. Бөлүк болгаш бот-тускайлаң ажылдаары;
Өөрөдиглиг курлавырлар	Технологтуг картаның утка, тургузуун өөрениринге дуза: http://www.uroki.net http://www.zavuch.info
Дерилгези	1. Тыва дылдың 5 класс ному; 2. Мультимедиа херексели; 3. Сюжеттиг чурук
Кол билиглер	Лексика, сөс, сөс курлавыры, сөстүң лексиктиг утказы

Кичээлдин чорудуу

Кичээлдин кезектери	Башкынын ажил-чорудулгазы	Өөреникчинин ажил-чорудулгазы	Чедип алыр түннелдари
Организасть кезек (психологтуг белеткел)	Өөреникчилерни кичээлге белеткеп, чаа темаже хаара тудуп алыры. Класстың болгаш өөреникчинин кичээлге белеткелин хынаар.	Өөреникчи башкы-биле харылзааны тудар, кичээнгейлиг дыңнаар. Кичээлге белен болур.	<u>1. Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер:</u> өөрөдилгеге хамаарылгазын экижидери;
Катаптаашкын (чаа теманы шингээттиреринге белеткел)	1. Дылдың кезектерин катаптадырынга схема-биле ажил (слайдыда) Дылдың адырлары <pre> graph TD A[Дылдың адырлары] --> B[Лексика / фонетика] A --> C[грамматика] A --> D[морфология] D --> E[үн] D --> F[үжүк] D --> G[чугаа] G --> H[кезээ] G --> I[домак] </pre> Сөс үн, үжүк чугаа кезээ, домак - Дылдың адыр бүрүзү чүнү өөренирин сактыңар.	Эге школага өөрөнгөн билиглеринге даянып, дылдың адырларын катаптап чугаалаар. - Дыл лексика, фонетика, морфология, синтаксис деп адырларлыг болур. Лексика сөс дугайында, фонетика үн дугайында, грамматика чугаа кезектери, домак дугайында өөренир	<u>1. Кылып чорудуп тура, чедип алыр түннелдер:</u> ажилды кылып тургаш өөрөнгөн чүүлдерин шингээдири; эге школага алган билиглерин быжыглаары.
Чаа тема тайылбыры: лексика, лексиктиг утка Ажыглаар мергежилгелер: 7, 9	1) Тайылбырлыг словарь-биле ажил Онаалга 1: 311 арында бердинген лексика деп сөстү тыпкаш номчуур. 2. Теманы билиндиреринге дузалаар мергежилге: - Дылдың сөс курлавыры деп чүл ол, харыыңарны 7-ги мергежилге -биле бадыткаңар. - Кижиниң идепкейлиг сөс курлавыры деп чүл ол? - Хөй дыл билири кижиге чүгө ажыктыгыл деп айтырыгга харыыны сөзүглелден тывыңар. Онаалга 2: номнуң 12, 14 арыннарында тодарадыгларны номчааш, түннелден кылыр. Түннел: номда айтырыглар болгаш чуруктар дузазы-биле лексиктиг утка дугайында дүрүмнү билип алганын түңнээр (мергежилге 9), боттарының чижектерин бээр.	Словарьдан лексика деп сөстүң утказын номчуур. - Дылда кирип турар бүгү-ле сөстөрү ынча дээр. - Кижиниң хүн бүрүдө ажыглап турар сөстери. - «Чеже дыл билир сен, ынча катап кижисен» - деп, мерген угаанныглар чугаалаан. Номда тодарадыгларны номчааш, словарь-биле деңнеп, сактып алыңар. - Лексика – дылдың бүгү-ле сөс курлавыры. Сөстөрүң илередиң турар чүүлүн ооң лексиктиг утказы дээр.	<u>1. Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер:</u> лексика дугайында бодунуң билиин делгемчидип, сөс дугайында чаа билиглерни шингээдири; <u>2. Угаап шингээдиң түннелдер:</u> кижиниң идепкейлиг сөс курлавыры бай болган тудум, ол хөйну шингээдиң алыр деп медресе билири <u>3. Кылып чорудуп тура, чедип алыр түннелдер:</u> кандыг-даа сөстүң лексиктиг утказын тайылбырлап билир кылдыр өөренир, бергедей берген таварылгада словарь ажыглап өөренир

Быжыглаашкын Ажыглаар мергежилгелер, немелде материал: 10, 18 сюжеттиг чурук	1. Мергежилге 13 (аас-биле); 2. Чурук-биле ажыл (презентация) Онаалга 1: Экранда чурукче кичээнгейлиг көргөш, айтырыгларга харыылаар: а) <i>Чурукта чүнү көрүп тур силер, уруглар?</i> б) <i>Кандыг теманы көргүскен чурук-тур?</i> в) <i>Чайын аалдарга барган силер бе?</i> г) <i>Чайлаг деп сөстүң лексиктиг утказын тайылбырлаңар.</i> д) <i>Кымнар чайлагга чурттаарыл?</i> Түннел: тыва чон мал өстүрүп, чылдың эргилдезиниң аайы-биле көжүп чурттап чоруур. Чоннуң амыдыралы мал-биле сырый харылзаалыг, ынчангаш малга ынак, аңаа хумагалыг болуру чугула. Онаалга 2: Чурукту кичээнгейлиг көргөш, ында кириген чүве аттарын ушта бижип алгаш, оларның лексиктиг уткаларын тайылбырлаар. Онаалга 3: Ушта бижээн чүве аттарын ажыглап, «Чайлагда» деп темага кыска чогаадыгдан бижичер. 3. Мергежилге 18 (бижимел-биле)	Башкының тайылбыры ёзугаар чурук-биле ажылдаар. Сөс-домаан сайзырадып, кол билиглерни шиңгээдип алып, оларның аразында харылзаазын көөр. Чуруктуң мурнуку, артыкы планында турар чүүлдерни, чылдың үезин, долгандыр чурумалды, кижилерни, мал-маганның хевир-дүрзүзүн долузу-биле сайгарып харыылаар. Чуруктуң темазын шын тодарадыр, ону бадыткаар. Чайлаг, күзег, кыштаг, чазаг деп сөстөрнүң лексиктиг уткаларын тодарадыр, бергедей берзе, словарьларны ажыглаар. Малчын кижиниң чайгы, күскү, кышкы, часкы үелерде кылып ажыл-херээн делгереңгей тайылбырлаарын оралдажыр. Чурукка, чугаалаан чүүлдеринге түннелден үндүрер. Лексиктиг уткаларын тайылбырлап чадай берзе, словарьларны ажыглаарын утпас. Бижип алган уткаларын доктаадып алып, Кыска чогаадыгның негелделерин сагыыр, үжүк частырыгларын болдурбас, бижик демдектеринче кичээнгей салып	<u>1.Бот-тускайлаң чедип алып түннелдер:</u> ада-өгбелерниң ажыл-амыдыралын сактып билип алыры; сюжеттиг чуруктуң тема, идеяын тодарадып өөренир. <u>2. Угаап шиңгээдир түннелдер:</u> башкының удуртулгазы-биле болгаш эштериниң харыыларындан херек медээни билдилиг шиңгээдип ап, оларны чурум аайы-биле системажыдар; бижимел ажылынга билип алган чүүлдерин шын, чөптүг ажыглаар. <u>Харылзажылга талазы-биле чедип алып түннелдер:</u> сөстөрнүң уткаларын шын тайылбырлап, оларны аас болгаш бижимел чугаазынга шын ажыглаары.
--	---	--	---

Түннел	1. Демдектер салыр 2. Катаптаашкын беседа чорудар. <i>а) Лексика деп чүл?</i> <i>б) Сөстүң лексиктиг утказы деп чүл?</i> 3. Бажыңга онаалга § 1-4 номчуур, мергежилге 19.	Бодунуң туружун бадыткап тургаш, тайылбырлап чугаалаары.	1. <u>Угаап шиңгээдир түннелдер</u> : эштеринин болгаш бодунуң харыыларын дыннап тургаш, бодунуң билииниң чедер четпестерин тодарадып, шын анализтеп өөренир.
---------------	---	--	---

Тема: Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстөр

Башкының ажил чорудулгазының сорулгазы	<i>Өөредир</i>: Чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстөрни шиңгээттирер, хөй утканың тыптырын тайылбырлаар. <i>Кижизидер</i>: төрөөн черинге, бойдузунга камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер. <i>Сайзырадыр</i>: бижимел болгаш аас чугаага чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстөрни шын ажыглаарынга уругларны чаңчыктырар; боттарының бодалын илередип билирин чедип алыр.
Кичээлдин хевири	Чаа тема тайылбыры.
Чедип алыр түннелдер	<u>1.Эртем талазы-биле (дыл)</u>: Сөстөр чаңгыс болгаш хөй уткалыын медреселдиг билип алыры; <u>2. Метапредметтиг (эртемнер талазы-биле чедип алыр түннелдер)</u>: логиктиг боданышкынын сайзырадып, аас болгаш бижимел чугаага чаңгыс болгаш хөй уткаларны чедимчелиг ажыглап билири; <u>3. Бот-хуузунда чедип алыр түннелдер</u>: уругларны долгандыр турар бойдузунга, төрөөн черинге хумагалыг, ынак болурунга кижизидер
Ажыглаар методтар, аргалар болгаш өөредилгениң хевири	1. Беседа; 2. Хайгаарал; 3. Башкының сөзү метод; 4. Бөлүк болгаш бот-тускайлаң ажылдаары;
Өөредиглиг курлавырлар	Технологтук картаның утка, тургузуун өөрениринге дуза: http://www.uroki.net http://www.zavuch.info
Дерилгеzi	1. Тыва дылдың 5 класс ному; 2. Мультимедиа дериг-херексел; 3. Смайликтер
Кол билиглер	Сөстүң утказы, чаңгыс утка, хөй утка

Кичээлдин чорудуу

Кичээлдин кезектери	Башкының ажил-чорудулгазы	Өөреникчинин ажил-чорудулгазы	Чедип алыр түннелдери
Өөредилге хевирлээринге туружу (мотивация).	1. Класстың болгаш өөреникчинин кичээлге белеткелин хынап, уругларны кичээлге белеткээр. 2. Сөзүглел-биле ажил <i>Төрээн дылын билир болза, Төөгүзүн кижиги утпас.</i> Онаалга: Номчааш, айтырыгларга харыыладыр. <i>а) төрээн дыл деп чүл? б) чүгө төөгүзүн утпас дээнил? в) үлегер домактан кандыг түңнел үндүрүп болурул?</i>	Өөреникчи башкы-биле харылзааны тудар, кичээнгейлиг дыңнаар, кичээлге белен болур. Аянынг номчуур. Башкының удуртулгазы-биле айтырыгларга харыылап, бодадын илередир, түңнелди үндүрер. - <i>Нация бүрүзүнүн дылы...</i> - <i>Дылын билир болза, чонунун эрткен төөгүзүн номчуп, сактып алыр...</i> - <i>Кижиги бүрүзү төрээн дылын билир ужурлуг, чүгө дээрге...</i>	<u>1.Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер:</u> өөредилгеге хамаарылгазы эки болуру <u>2. Угаап шингээдир түннелдер:</u> төрээн дылын ханы билип, оон ужур-дузанын билири; <u>3.Кылып чорудуп тургаш чедип алыр түннел:</u> айтырыгларга харыылап тургаш, амыдыралга дылдың ажыктыын түңнел алыры.
Катаптаашкын Оон мурнунда өөрөнгөн чүүлдерин катаптап, амгы билиг-биле харылзаштырып, оларны чаа билигге ажыглаары.	1) Айтырыгларга харыыладыр: <i>а) Лексика деп чүл? б) Сөстүн лексиктиг утказы деп чүл?</i> 2) Сөс-биле ажил (Чаа өөренир теманы боттары тодарадырынга идигни бээр) (Самбырага 3 өөреникчиге кылдырар) Онаалгазы: сөстөрнүн ЛУ тайылбырлар: <i>Аяк, демир-үжүк, дыл.</i> -Самбырага кылган ажылдан кандыг түңнел үндүрүп болурул? - <i>Шын-дыр. Ынчангаш бөгүн өөренир темаңар</i> - <i>чаңгыс болгаш хөй уткалыг сөстөр</i>	Айтырыгларга кичээнгейлиг харыылап, сөстөрнүн лексиктиг уткаларын тодарадырынга идепкейлиг киржир, шын бижилгени хайгаараар. <i>Аяк – дээрге чем каап (кудуп) чиир (ижер) бичежек оңгар сава.</i> <i>Демир-үжүк – бижииринге херек өөредилге херексели.</i> <i>Дыл – 1.</i> Чемниң амданын билип ап, ону чиир, ижеринге киржир аас иштиндеги шимченгир орган. 2. Бодалды сөс-биле илередирининг үн, грамматика талазы-биле тодаргай тургузуглуг болгаш кижилернин харылзажырының чепсээ болуп чоруур системазы. - <u>Сөстөр чаңгыс азы 2-3-даа уткалыг бооп болур-дур.</u>	<u>1. Угаап шингээдир түннелдер:</u> сөс бүрүзү утка илередир дээрзин шингээдип алыр; <u>2.Кылып чорудуп тура, чедип алыр түннели:</u> сөстөрнүн уткаларын тодарадып билири; <u>3.Харылзажылга талазы-биле түннелдер:</u> бот-тускайлаң ажылдаан соонда, бодалдарын солчуру, бодунун бодалын шын тайылбырлап, бадыткап шыдаары, кылган ажылындан түңнелди үндүрери
Чаа тема тайылбыры	1) Таблица-биле ажил (слайд-биле ажил).	Презентацияны көөр, башкының тайылбырын кичээнгейлиг дыңнаар,	<u>1.Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер:</u> сөстөр чаңгыс азы

	○ Таблица-биле ажыл <table><tr><th>Сөстүн уткалары</th><th>Тодарадым</th><th>Чижээ</th></tr><tr><td>Чаңгыс утка</td><td>Чүтпе чаңгыс чүүлдү илередип чоруур сөстөрүн чаңгыс уткалыг сөстөр дээр.</td><td>Сөтөкчи, тодарадымга</td></tr><tr><td>Хөй утка</td><td>Чаңгыс сөс мезин каш лексиктиг уткалыг болур сөстөрүн хөй уткалыг сөстөр дээр</td><td>Баш – 1. кижини бажы; 2. суг бажы; 3. дан бажы; 4. идик бажы д.о.ө.</td></tr></table> Дүрүмнү билип алганын боттарының чижектери-биле бадыткаттырар. 2) Ном-биле ажыл (мергежилгелер 31, 33, 34) – дүрүмнү хандыр билип алырынга дузалаар мергежилгелер 3. - Дүрүмнерден болгаш мергежилгелерден кандыг түңнел үндүрүп болурул?	Сөстүн уткалары	Тодарадым	Чижээ	Чаңгыс утка	Чүтпе чаңгыс чүүлдү илередип чоруур сөстөрүн чаңгыс уткалыг сөстөр дээр.	Сөтөкчи, тодарадымга	Хөй утка	Чаңгыс сөс мезин каш лексиктиг уткалыг болур сөстөрүн хөй уткалыг сөстөр дээр	Баш – 1. кижини бажы; 2. суг бажы; 3. дан бажы; 4. идик бажы д.о.ө.	лингвистиктиг терминнерни сактып алып, дүрүмнү билип алганын чижектер-биле бадыткаар. Өөрөнгөн дүрүмүнге хамаарыштыр башкының айтырыгларынга шын харыы бээрин оралдажыр. Сөстөрнүң дорт болгаш доора уткаларының аразында харылзаазын тодарадып өөренир, оларны словарьга кандыг чурагай-биле демдеглээрин чижектерден билип алып. - Сөстөр чаңгыс болгаш хөй уткаларлыг болур, чаңгыс чүүлдү илередир болза, чаңгыс уткалыг, элээн каш утканы илередир болза, хөй уткалыг болур.	хөй уткалыг деп медресе шингээди алыры; 2. Угаап шингээди түннелдер: башкының тайылбырындан болгаш эштериниң харыыларындан херек медресе шингээди ап, оларны чурум аайы-биле системажыдары; 3. Харылзажылга талазы-биле түннелдери: номдан алган медреселерге хамаарыштыр бодунуң бодалын илередип билири, түннелдерни үндүрери.
Сөстүн уткалары	Тодарадым	Чижээ										
Чаңгыс утка	Чүтпе чаңгыс чүүлдү илередип чоруур сөстөрүн чаңгыс уткалыг сөстөр дээр.	Сөтөкчи, тодарадымга										
Хөй утка	Чаңгыс сөс мезин каш лексиктиг уткалыг болур сөстөрүн хөй уткалыг сөстөр дээр	Баш – 1. кижини бажы; 2. суг бажы; 3. дан бажы; 4. идик бажы д.о.ө.										
Быжыглаашкын	1) Мергежилге 32(аас-биле); 2) Чурук-биле ажыл. Онаалга 1: чурукту кичээнгейлиг көргөш, айтырыгларга харыылаар: - кандыг теманы чураан чурук-тур? - чылдың кайы үези деп бодаар силер? -ындыг бойдустуг девискээрлерге четкен силер бе? - бойдуска кижини кандыг хамаарылгалыг болур	Кылыг сөстөрүнүң лексиктиг утказын синонимнер дузазы-биле тайылбырлаар: - бижиир-чуруур, маңнаар-халыыр, өөрүүр-амыраар, ыглаар-мөөрээр Чуруктуң мурнуку, артыкы планында турар чүүлдерни, чылдың үезин, долгандыр чурумалды долузу-биле сайгарып харыылаар. Чуруктуң темазын шын тодарадыр, ону бадыткаар. ○ Даяныр сөстөр: ○ Даг элээ, даг бажы, ыяш бажы, суг бажы, суур бажы	1.Бот-тускайлаң чедип алып түннелдер: хөй уткалыг сөстөр синонимнер тургузуп болурун билип алып 2. Угаап шингээди түннелдер: сөстөрнүң уткаларын шын шингээди ап, оларны бот-бодундан ылгап өөренир; бойдус чурумалын 3. Кылып чорудуп тура, чедип алып түннели: а) сөстөрнү тодарадып, чаңгыс, хөй уткаларны аңгылап өөренир; б) бойдус чурумалын тургузуп өөренир. Чогаадыг-чурумалды бижип өөренир 4. Харылзажылга талазы-биле түннелдери: логиктиг боданыышкынын сайзырадып, бодалын дес-дараалаштыр									

	<i>ужурлуугул?</i> Онаалга 2: Чурукта хөй уткага ажыглаттына бээр сөстөрни тодараткаш, уткаларын тайылбырлап бижип алыңар. Онаалга 3: Тып алган сөстөриңерни ажыглавышаан, «<i>Төрээн черим</i>» деп чогаадыгдан бижинер. 3) Мергежилге 35 (аас-биле)	Сөстөрни бодамчалыг тывар. Лексиктиг уткаларын тайылбырлап чадай берзе, словарьларны ажыглаарын утпас. Бижип алган уткаларын доктаадып алыр. Сөс-домаан сайзырадып, чогаадыгны бижиир. Кыска чогаадыгның негелделерин сагыыр, үжүк частырыгларын болдурбас, бижик демдектеринче кичээнгей салыр	бижип, номчуур.
Түннел	1) Уругларның харыыларын сайгарып, демдектер салыры; 2) Айтырыгларга харыыладып, кичээлди түңнээри: <i>а) Сөстөр кандыг уткаларлыг болурул?</i> <i>б) Кандыг сөстөрни чаңгыс уткалыг дээрил?</i> <i>в) Хөй уткалыг сөстөр деп кандыг сөстөрил?</i> <i>г) Кичээливисти түңнөп тура, смайликтерни шилип алырын сүмелээр, шилилгезиниң чылдагаанын тайылбырладыр</i>	Айтырыгларга долу, делгеренгей, бадыткалдарлыг харыыларны бээр. Бодунуң шилилгезин бадыткап тургаш, тайылбырлап чугаалаары.	1. <u>Угаап шингээдир түннелдер:</u> эштериниң харыызын дыңнап тургаш, бодунуң билииниң чедер-четпестерин тодарадыр. 2. <u>Кылып чорудуп тургаш, чедип алыр түннелдер:</u> айтырыгларга харыылап тургаш, бергедээшкиннерни тодарадып, частырыгларын эдип, бодунуң ажылынга үнелел бээр. 3. <u>Угаап шингээдир түннелдер:</u> кичээлдге өөрөнгөн чүүлүн шын түңнөп, медресеп билип алыр.

Тема: Сөстүң дорт болгаш доора уткалары

Башкының ажыл-чорудулгазының сорулгазы	<i>Өөрөдир:</i> сөстөр дорт болгаш доора уткаларлыг болурун шигээттирер. <i>Кижизидер:</i> бойдузунга камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер. <i>Сайзырадыр:</i> бижимел болгаш аас чугаага дорт болгаш доора уткалыг сөстөрни шын ажыглаарынга уругларны чаңчыктырып, бодалын шын илөредип билирин чедип алыр.
Кичээлдин хевири	Чаа тема тайылбыры.
Чедип алыр түннелдери	<u>1.Эртем талазы-биле (дыл):</u> сөстүң дорт болгаш доора уткаларын билип алыр; <u>2. Метапредметтиг (эртемнер талазы-биле чедип алыр түннелдер):</u> логиктиг боданыышкынын сайзырадыр, аас болгаш бижимел чугаага сөстүң уткаларын чедимчелиг ажыглап билирин чедип алыр; <u>3. Бот-хуузунда чедип алыр түннелдер:</u> сөс курлавырын байыдар, уругларны долгандыр турар бойдузунга ынак болурунга кижизидер.
Ажыглаар методтар, аргалар болгаш өөрөдилгениң хевири	1. Беседа; 2. Хайгаарал методу; 3. Бөлүк болгаш бот-тускайлаң ажылдаары; 4. Башкының сөс методу;
Өөрөдиглиг курлавырлар	Технологтуг картаның утка, тургузуун өөрениринге дуза: http://www.uroki.net http://www.zavuch.info
Дерилгези	1.Тыва дылдың 5 класс ному; 2. Интерактивтиг самбыра; 3. Мультимедиа херексели; 4. Карточкалар.
Кол билиглер	Сөстүң лексиктиг утказы, дорт утка, доора утка

Кичээлдин чорудуу

Кичээлдин кезектери	Башкынын ажыл-чорудулгазы	Өөреникчинин ажыл-чорудулгазы	Чедип алыр түннелдери
Өөредилгеге туружун хевирлээри Сөзүглел-биле ажыл	1) Иштики сагыш-сеткил талазы-биле өөреникчини кичээлге белеткеп, оларны хаара тудуп алыры. 2) Кыска одуруглар-биле ажыл <i>Тыным-биле, чонум-биле тыва дылым тудуш чоруур...</i> Айтырыгларга харыыладыр: а) <i>Тыва дылды чүге тыны болгаш чону-биле тудуш дээнил?</i> б) <i>Тыва дылда сөстөр кандыг уткалар илередип чоруурун сактып, чижектер-биле көргүзүңер.</i>	Кичээлге белеткенип, ном-дептерин, кыдырааш, демир-үжүүн белеткээр Айтырыгларга харыылар: а) <i>Тыва дыл тыва чоннуң төрөөн дылы, ынчангааш ажы-төлүн-даа өөредирде, чагып-сургаарда, ажыл-агыйын-даа кылырда, улус-чону-биле-даа харылзажырда ону ажыглаар.</i> б) <i>Сөстөр лексиктиг уткалыг, чаңгыс болгаш хөй уткалыг болур. Чижээ: ...</i>	<u>1.Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер:</u> өөредилгени шын үнелеп, аңаа харыысалгалыг болуру; <u>2. Угаап шингээдир түннелдер:</u> чон биле дыл тудуш харылзаалыг чоруурун билип алыр; <u>3.Кылып чорудуп тургаш чедип алыр түннелдер:</u> сөстөрни шын уткаларынга ажыглаарын шингээдип алыр.
Катаптаашкын	Ооң мурнунда өөрөнгөн чүүлдерин катаптавышаан, амгы билиг-биле харылзаштырып, оларны чаа билигге ажыглаарынче киирери 1) Карточкалар-биле ажыл (2-3 өөреникчиге) - Бердинген сөстөрниң лексиктиг уткаларын тайылбырлаар. - Хөй уткалыг сөстөрни ушта бижээш, уткаларын айтыр. 2) Домак-биле ажыл: Домакты кежигүннерге сайгарар, хөй уткалыг сөстү тодарадыр, хөй уткалыг деп бадыткаар. <i>Бис шупту хем бажынга чедип калдивис.</i> (сөстүң дөмейлешкек демдээнден тывылган утказы доора утка болур деп тайылбырже шилчилге)	Башкынын удуртулгазы-биле берген онаалгаларны күүсеткеш, түңнел үндүрүп, сөстөрниң уткаларын тодарадыр. Карточка 1 Бердинген сөстөрниң лексиктиг уткаларын тайылбырлаар <i>Кыдырааш, демир-үжүк</i> Карточка 2 Хөй уткалыг сөстөрни ушта бижиир, уткаларын айтыр: <i>Карак, дыргак, салаа, думчук</i> <u><i>Бис шупту хем бажынга чедип калдивис.</i></u> <i>Хем бажы – хөй уткалыг сөс, хемниң эгези, кижиге бажының үстүкү кезээ деп утказы-биле дөмейлээн.</i> <i>Баи – кол утказы кижиниң мага-бодунуң үстүкү кезээ</i>	<u>Кылып чорудуп тургаш, чедип алыр түннелдер:</u> сөстөрниң уткаларын тайылбырлап, ону шын тодарадып билири.

Чаа тема тайылбыры	1. Схема, презентация, ном-биле ажыл (27 дугаар арында дүрүмнү номчуттуруп, теманы тайылбырлаар) Сөстүн уткалары Чангыс Хөй Хөй уткалыг сөстөр Дорт Доора 2. Мергежилге 36. Дорт, доора уткада сөстөрни словарьга канчаар демдеглээрин мергежилге дузазы-биле билиндирер. Уругларның боттарынга чижектерни тыптырар.	Презентацияны көөр, башкының тайылбырын кичээнгейлиг дыңнап, өөренип турар лингвистиктиг терминнерни сактып алыр (слайд 4). Хөй уткалыг сөстөр Дорт утка Сөстүн кол утказы Доора утка Сөстүн баштайгы утказынга демейлешкек чүдү, демдээ азы кылдыңындан тывылган утка ине 27 арында дүрүмнерни аяанныг номчуп, утказын бодунуң сөзү-биле дамчыдар. Дүрүмге, мергежилгеге даянып, чижектерни тывар, доора уткаларын шын тайылбырлаар, доора утка канчап тывылганын тайылбырлаар.	1. Угаап шингээдир түннелдер: схемаларны, презентацияны кичээнгейлиг көрүп тургаш, сөстөрнүн уткаларын сактып алыр; 2. Кылып чорудуп тура чедип алыр түннелдер: айтырыгларга шын харыылап тургаш, уткаларны шын ажыглаарын билип алыр. Өөреникчи боду хөй уткалыг сөстөрни тып, уткаларын тайылбырлап чаңчыгар
Быжыглаашкын Сөзүглел-биле ажыл Чурук-биле ажыл. Мергежилге 37	1. Сөзүглелди номчуткаш, мөге кижиниң окур-хевириниң чурумалын тодараттырар (аас-биле ажыл). Мөге салыкчызы мөгени салып үндүрерде онаан кыйгырып аян тудары: Мээң мөгем Чадаананың арзылаңы Чамыяңның онаан үндүрүңе-эр! Арзылаң дег күштүг мөге, Амырга дег боттуг мөге, Калбак дашка тайбас, Кадыр черге ушпас мөге. Туткан холу кыскаш дег, Турган боду сыра дег, Дегээлээрге тендиш дивес, Тевиринге шимчеш дивес мөге чүве-ээ! 2. Словарьлыг ажыл (слайд 6). Кижиниң мага-бодунуң кезектериниң аттарын хөй уткага	Мөге кижиниң окур-хевириниң онзагайын тывалар канчаар үнелеп чоруурун сөзүглелге, чурукка даянып, тайылбырлаар (слайд 5). АРЗЫЛАҢ КҮДЕРЕК Кижиниң мага-бодунуң кезектерин илередир	1. Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер: тыва чоннуң ада-өгбелери шаандан бээр мөге кижиге хүндүткелдиг чораан дээрзин билип алыр;

	ажыгладып, тайылбырлыг словарьдан уткаларын ушта бижидер Кижиниң мага-бодунуң кезектериниң аттары хөй уткалыг сөстөр болур деп бадыткаңар Тей, хөрек, бел, баш чурукка кыска чогаадыт Бердинген сөстөрни ажыглавышаан, «Төрээн Тывам» деп кыска чогаадыгдан бижинер. 3. Чурук-биле ажил (слайд 7) Онаалгазы: тей, хөрек, бел, баш деп сөстөрни ажыглавышаан, чурукка даянып, «Төрээн Тывам» деп 4-5 домактардан тургустунган кыска чогаадыг бижиир. 4. Мергежилге 37.	сөстөр хөй уткалыг болур дээрзин медресеп билип алып, оларның уткаларын словарьдан тодарадып билип алып. <i>Тей кыры, тайга хөрээ, даг бели, даг бажы...</i> Чижек харыылар: а) <i>Бедик баитарында эривес мөңгө харлыг дагларны чураан.</i> б) <i>Бедик даглар хөрээнге дээр туман-биле орааттынып алган...</i> Сөс-домаан сайзырадып, чуруктан доора уткага ажыглаттынып болур сөстөрни тывар. Ук сөстөрни ажыглап, кыска чогаадыгны бижиир.	<u>2. Угаап шиңгээдир түннелдер:</u> словарьлардан херек медээни шиңгээдип ап, оларны чурум аайы-биле системажыдар; <u>3. Кылып чорудуп тура чедип алып түннелдер:</u> төрээн бойдузунга хумагалыг болурун шиңгээдип алып; <u>4. Харылзажылга талазы-биле түннелдери:</u> аас болгаш бижимел чугаага дорт, доора уткаларны шын ажыглап өөренир.
Түннел Демдектер салыры; Кичээлди түңнээри Бажыңга онаалга	Уругларның ажилдаанын түңнеп чугаалап, демдектерни салыр. Айтырыгларга харыыладыр: а) <i>Хөй уткалыг сөстөр кандыг уткаларга аңгылаттынарыл?</i> б) <i>Дорт утка деп кандыг утканы ынча дээрил?</i> в) <i>Доора утка деп чүл (кажан, каяа, чүгө хережил)?</i> § 7, Мергежилге 39	Башкының демдектер салырынга боттарының бодалдарын немеп чугаалаар. Өөреникчилерниң чижек харыылары: <i>Хөй уткалыг сөстөр дорт болгаш доора уткаларлыг.</i> <i>Дорт утка дээрге сөстүң кол утказы болур.</i> <i>Сөстүң баштайгы утказындан аңгы утказы.</i>	<u>1. Угаап шиңгээдир түннелдер:</u> эштериниң харыызын дыңнааны-биле үнелеп, оларның харыызын шын үнелеп билир; <u>Кылып чорудуп тура чедип алып түннелдер:</u> айтырыгларга шын харыыны берип, сөстүң уткаларын хандыр шиңгээдип алыры.

Тема: Омонимнер

Башкының ажыл чорудулгазының сорулгазы	<i>Өөредир:</i> Адаары болгаш бижири дөмей омоним сөстөрүни уругларга билиндирип, оларның хөй уткалыг сөстөрдөн ылгалын шингээттирер; <i>Кижизидер:</i> Күш-ажылга ынак болурунга кижизидер; <i>Сайырадыр:</i> Омоним сөстөрүни аас болгаш бижимел чугаазынга шын ажыглаарынга уругларны чаңчыктырып, оларны хөй уткалыг сөстөрдөн ылгай ажыглап, боттарының бодалын билдилип илередип билирин чедип алыр.
Кичээлдин хевири	Чаа тема тайылбыры.
Чедип алыр түннелдер	<u>1.Эртем талазы-биле (дыл):</u> омоним сөстөрүни болгаш оларның хөй уткалыг сөстөрдөн ылгалын медереп билер; <u>2. Метапредметные (эртемнер талазы-биле чедип алыр түннелдер):</u> логиктиг боданыышкыны аас болгаш бижимел чугаага чедимчелиг ажыглап билиринге чаңчыктырар. <u>3. Бот-хуузунда чедип алыр түннелдер:</u> тыва дылының сөс байлаан үнелеп, ону чогуур черлерге шын ажыглап билер
Ажыглаар методтар, аргалар болгаш өөредилгениң хевири	1. Беседа; 2. Хайгаарал; 3. Бот-тускайлаң болгаш бөлүктөп ажылдаары
Өөредиглиг курлавырлар	Технологтук картаның утка, тургузуун өөрениринге дуза: http://www.uroki.net http://www.zavuch.info
Дерилгези	1.Тыва дылдың 5 класс ному; 2. Интерактивтиг самбыра; 3. Перфокарталар; 4. Мультимедиа дериг-херексел.
Кол билиглер	Омоним, омограф, хөй уткалыг сөс

Кичээлдин чорудуу

Кичээлдин кезектери	Башкынын ажыл-чорудулгазы	Өөреникчинин ажыл-чорудулгазы	Чедип алыр түннелдери
Теманың чугулазын тодарадыры Катаптаашкын	Кичээлге белеткелди чорудар Катаптаашкын чорудуп, эрткен тема-биле чаа теманың аразынга харылзааны тургустуруп алыры а) Перфокарталар-биле ажыл (2 өөр) Сөстөр Чаңгыс уткалыг Хөй уткалыг Домак Чаңгыс уткалыг Хөй уткалыг б) Шилилгелиг диктант <i>Онаалгазы:</i> Домактарны номчуурга, доора уткада ажыглаттынган сөстөрни ушта бижээш, сөстөрниң чаңгыс, хөй, дорт, доора утказынга хамаарыштыр түннел үндүрер. <i>Часкы үе дүшкен. Хүн караа аажок чылыг апарган. Уруг-дарыг кудумчу дургаар ойнап маңнашкан турлар.</i>	2 өөреникчи бот-тускайлаң ажылды күүседир, а арткан өөреникчилер башкынын удуртулгазы-биле шилилгелиг диктантыны бижиир. Ушта бижээн сөстөрниң уткаларын шын тайылбырлап, дорт, доора, чаңгыс, хөй уткаларны сактыр. Дүшкен, хүн караа Түннел: <i>сөстөр чаңгыс, хөй, дорт, доора уткаларлыг болур.</i>	<u>1.Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер:</u> эртем-билигнин ужур-дузазын үнелеп билер. <u>2.Кылып чорудуп тургаш, чедип алыр түннелдер:</u> сөстөрниң уткаларын катаптап сайгарып, оон-даа улаштыр ажылдаарын билип алыр; <u>3. Харылзажылга талазы-биле чедип алыр түннелдер:</u> боттарының сөс утказынга хамаарыштыр бодалдарын шын чугаалап тайылбырлаары.
Чаа теманың тайылбыры 1. Таблица-биле ажыл	Онаалгазы: презентацияда бердинген сөстөрни болгаш оларның уткаларын, чижектерин номчудар	Ук сөстөрни уткаларын аянынг номчуп, кичээнгейлиг хайгаарап көргөш, дөмей чүүлдерин тодарадыр.	<u>1. Угаап шингээдир түннелдер:</u> дылда адаары дөмей, бот-бодундан ылгалдыг уткаларлыг сөстөрни шингээдир; <u>2. Кылып чорудуп тургаш, чедип алыр түннелдер:</u> берген онаалганы кичээнгейлиг күүседип тургаш, билдилиг шингээдир; <u>3.Харылзажылга талазы-биле түннелдер:</u> бот-тускайлаң болгаш бөлүү-биле

2. Ном-биле ажыл	<table><tr><th colspan="3">Таблица-биле ажыл</th></tr><tr><th>Сөс</th><th>Утказы</th><th>Чижекке бадыткалы</th></tr><tr><td>Саван I</td><td>Идик-хеп чуур бүдүмөл</td><td>Авам хем чуур саванны садыгдан садып эккелди</td></tr><tr><td>Саван II</td><td>Малга чиртиринге ажыглаар үнүш</td><td>Эртеннин-не малга саван салып бээр мен.</td></tr><tr><td>Будук I</td><td>Чуруттунар өннүг бүдүмөл</td><td>Кызыл будуктуг демир-үжүк-биле башкы демдек салыр</td></tr><tr><td>Будук II</td><td>Ыяштын адырлары</td><td>Чарар ыяшта хөй будук бар болду</td></tr></table>	Таблица-биле ажыл			Сөс	Утказы	Чижекке бадыткалы	Саван I	Идик-хеп чуур бүдүмөл	Авам хем чуур саванны садыгдан садып эккелди	Саван II	Малга чиртиринге ажыглаар үнүш	Эртеннин-не малга саван салып бээр мен.	Будук I	Чуруттунар өннүг бүдүмөл	Кызыл будуктуг демир-үжүк-биле башкы демдек салыр	Будук II	Ыяштын адырлары	Чарар ыяшта хөй будук бар болду	Номчуп шингээткеш, дараазында ажылче шилчиир. Сөстөрни бижээш, адалгазында ылгалын кичээнгейлиг хайгаараар. <i>Ыяшта бу(ъ)дук – чуруур будук</i> а) <i>Оларның адаттынары аңгы бооп турар.</i> б) <i>Бижииринде ылгал чок.</i>	ажылдап, бодалдарын солчуп, түннел үндүрери. <u>4. Бот-тускайлаң чедип алып түннелдер:</u> дылга сөстөрни янзы-бүрү уткаларга ажыглаарын амыдыралга бадыткаар.
	Таблица-биле ажыл																				
	Сөс	Утказы	Чижекке бадыткалы																		
	Саван I	Идик-хеп чуур бүдүмөл	Авам хем чуур саванны садыгдан садып эккелди																		
	Саван II	Малга чиртиринге ажыглаар үнүш	Эртеннин-не малга саван салып бээр мен.																		
Будук I	Чуруттунар өннүг бүдүмөл	Кызыл будуктуг демир-үжүк-биле башкы демдек салыр																			
Будук II	Ыяштын адырлары	Чарар ыяшта хөй будук бар болду																			
Түннел: дылда адаары болгаш бижири дөмей, а уткалары аңгы сөстөр бар. Оларны <i>омонимнер</i> дээр. 31-ги арында дүрүмнү номчудар, утказын тайылбырладыр.																					
Чурукта чүүлдерниң аттарын тодарадып бижидер, айтырыгларга харыыладыр: а) <i>Бердинген сөстөрниң адалгазында чүнү эскерип көрдүңер?</i> б) <i>Бижилгезинде ылгал бар бе?</i>																					
Түннел: дылда бижири дөмей, ынчалза-даа адаары болгаш утказы ылгалдыг сөстөрни <i>омографтар</i> дээр.																					
Быжыглаашкын Мергежилге 41 (аас-биле)	Бердинген онаалгаларын күүсеттиргеш, хөй уткалыг сөстөрдөн ылгалын тайылбырлап бээр. Онаалгазы: презентацияда шүлүктү номчудар. Омонимнерни болгаш хөй уткалыг сөстөрни ийи аңгы бөлүккө ушта бижип алып. Онаалга 1. Презентацияда бердинген чурук-биле кижизидилгелиг беседа чорудар.	Омоним болгаш омограф сөстөрни аңгылап бижиир.	<u>1. Бот-тускайлаң чедип алып түннелдер:</u> тыва дылдың сөс курлавырының байлаан чедимчелиг шингээди алып;																		
Шүлүк-биле ажыл		Сөзүглелди аянынг номчуп, бердинген онаалгаларны күүседир.	<u>2. Угаап шингээди түннелдер:</u> башкының тайылбырындан болгаш эштериниң харыыларындан херек медээни шингээди ап, оларның ылгалын системажыдар.																		
Чурук-биле ажыл		Башкының берген	<u>3. Кылып чорудуп тургаш, чедип алып</u>																		

	 Онаалга 2. Омоним, омограф болгаш хөй уткалыг сөстөрни чуруктан тып бижиир. Онаалга 3. Кыска чогаадыг бижиир.	онаалгаларын күүседир, айтырыгларга харыылаар. Сөстөрни көвүдедир тодарадыр. Ук сөстөрни ажыглап тургаш, дыл-домаан сайзырадып, кыска чогаадыгны бижиир. Кыска чогаадыгның негелделерин сагыыр, үжүк частырыгларын болдурбас, бижик демдектеринче кичээнгей салыр	<u>түннелдер:</u> сөзүглелден сөстөрни тодарадып, хандыр шингээди алыр. 4. <u>Харылзажылга талазы-биле чедип алыр түннелдер:</u> Аас болгаш бижимел чугаазынга омоним, омограф болгаш хөй уткалыг сөстөрни шын ажыгап өөренир.
Түннел Беседага айтырыглар Бажыңга онаалга	1) <i>Омонимнер деп кандыг сөстөрни ынча дээрил?</i> 2) <i>Омографтар деп кандыг сөстөрил?</i> 3) <i>Омонимнер биле хөй уткалыг сөстөрни канчаар ылгап ап болурул?</i> § 8, Мергежилге 45, 46 Дүрүмнерни өөренир.	Башкының айтырыгларынга долу харыыны бээр, бодунуң чижектери-биле бадыткаар. Тыпкан чижектерин домактар тургузарынга ажыглап, дүрүмнерни бадыткаар.	1. <u>Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер:</u> төрөөн дылының сөс байлаан амыдыралга шын ажыглаар; 2. <u>Кылып чорудуп тургаш, чедип алыр түннелдер:</u> айтырыгларга шын харыылап, түннелдерни кылыры; 3. <u>Харылзажылга талазы-биле чедип алыр түннелдер:</u> бодунуң болгаш эш-өөрүнүң харыыларын деңнеп, бодалын шын илередир.

Тема: Табу болгаш эвфемизмнер

Башкының ажыл-чорудулгазының сорулгазы	<i>Өөредир:</i> хоруглуг Табу болгаш оларны солуг эвфемизм сөстөр-биле таныштырып, оларның утказын ханы билиндирер; <i>Кижизидер:</i> Чоннуң сагып чораан ыдыктыг езу-чаңчылдарын сагыырынга кижизидер; <i>Сайзырадыр:</i> Бижимел болгаш аас чугаага табу болгаш эвфемизмнерни шын ажыглаарынга уругларны чаңчыктырар.
Кичээлдин хевири	Чаа тема тайылбыры.

Чедип алыр түннелдери	<u>1.Эртем талазы-биле (дыл):</u> хорулуг табу болгаш ону солуур эвфемизмнерни билип алыр; <u>2.Метапредметные (эртемнер талазы-биле чедип алыр түннелдер):</u> аас болгаш бижимел чугаага логиктиг боданышкының уткаларын чедимчелиг ажыглап билиринге чаңчыктырар. <u>3. Бот-хуузунда чедип алыр түннелдер:</u> уругларны долгандыр турар бойдузунга ынак болур кылдыр кижизидер.
Ажыглаар методтар, аргалар болгаш өөредилгениң хевири	1. Хайгаарал методу; 2. Башкының сөзү метод; 3. Өөреникчилерни бөлүк болгаш бот-тускайлаң ажылдадыры
Өөредиглиг курлавырлар	Технологтук картаның утка, тургузуун өөрениринге дуза: http://www.uroki.net http://www.zavuch.info
Дерилгези	1.Тыва дылдың 5 класс ному; 2. Сигналдыг карточкалар; 3. Мультимедиа дериг-херексел
Кол билиглер	Табу, эвфемизм, ёзу-чаңчылдар

Кичээлдин чорудуу

Кичээлдин кезектери	Башкының ажыл-чорудулгазы	Өөреникчининг ажыл-чорудулгазы	Чедип алыр түннелдери
Өөредилгеге туружун хевирлээри (мотивация).	Самбырага үлегер домакты бижип каан турар: <i>Эртем чокта</i> <i>Эртен база дүн</i> Айтырыгларга харыыладыр: а) <i>Чүгө эртем чокта, эртен-даа дүн деп бодаар силер?</i> б) <i>Эртем чедип алыр дизе чүнү кылыр ужурлуг силер?</i> Түннел: Ынчангаш кижиги эртем-билиг чедип алыры келир үеде амыдыралыңа эң кол болур.	Аянның номчуур. Чижек харыылар: <i>Чүгө дээрге эртем чок болза, ажыл-агый, амыдырал талазы-биле кижиги чүнү-даа чедип ап шыдавас, делегей көрүүшкүнү кызыгы, улус-биле долу харылзажылга тудуп шыдавас...</i> <i>Хүннүң-не эки өөренир, чаа чүүлдерни билип алыр дээш кызар, амыдыралдың агымындан чыда калбас...</i>	<u>1.Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдери:</u> эртем-билигни амыдыралга чугулазын ханы билип алыр. <u>2. Угаап шингээдир түннелдери:</u> кандыг-даа чаа чүүлдү өөренип алыр деп сорулга тургустунуп келир. <u>3.Кылып чорудуп тургаш, чедип алыр түннелдери:</u> боттары улаштыр ажылдаар деп сорулганы уруглар баш удур салып алыр.
Чаа тема тайылбыры	1.Таблица-биле ажыл (презентацияда)	Аянның номчуур, лингвистиктиг терминнерни сактып алыр. Номчуур, чурукта бердинген сөстүн эвфемизмнерин кичээнгейлиг сактып алыр.	<u>1. Угаап шингээдир түннелдери:</u> дылда хоруглуг болгаш ону солуур сөстөр барын шингээдир; <u>2. Кылып чорудуп тура, чедип алыр түннелдери:</u> таблицадан сөстөрни, номдан дүрүмнү номчуп, боттары түннел үндүрери; <u>3. Харылзажылга талазы-биле</u>

	<table><tr><th>Сөстөр</th><th>Тодаралымы</th><th>Чикээ</th></tr><tr><td>Табу</td><td>Дылда доңгун, дошкун, аска элгешлес чамдык сөстөрни адап болбас, хорутпуг азы табу сөстөр деп турар.</td><td>Адыг, берү, чылан, өлүр.</td></tr><tr><td>Эвфемизм</td><td>Оларны солуп азы чымчактыр адаар сөстөрни эвфемизмдер азы ойзу алаан дээр.</td><td>Мажаалы, кокай, узун-курт, кызыл-дустаар</td></tr></table>	Сөстөр	Тодаралымы	Чикээ	Табу	Дылда доңгун, дошкун, аска элгешлес чамдык сөстөрни адап болбас, хорутпуг азы табу сөстөр деп турар.	Адыг, берү, чылан, өлүр.	Эвфемизм	Оларны солуп азы чымчактыр адаар сөстөрни эвфемизмдер азы ойзу алаан дээр.	Мажаалы, кокай, узун-курт, кызыл-дустаар		<u>түннелдери:</u> аяанныг номчуп, бодунун болгаш эштериниң номчаан чүүлүн сайгарарыңга киржип, бодалын илередип өөренири
Сөстөр	Тодаралымы	Чикээ										
Табу	Дылда доңгун, дошкун, аска элгешлес чамдык сөстөрни адап болбас, хорутпуг азы табу сөстөр деп турар.	Адыг, берү, чылан, өлүр.										
Эвфемизм	Оларны солуп азы чымчактыр адаар сөстөрни эвфемизмдер азы ойзу алаан дээр.	Мажаалы, кокай, узун-курт, кызыл-дустаар										
	2. Ном-биле ажыл (ар. 41-де дүрүмнү, схеманы номчудуп, сайгартыр)											
Быжыглаашкын Мергежилге 72	Номдан сайгарганы схеманы ажыглап, табу, эвфемизмдерни ушта бижидер. Айтырылгаларга харыыладыр: а) Чүгө чамдык сөстөрни улус дорт адавазыл? б) Силер өг-бүлөңерге улуг улустуң (кырган-ава, кырган-ача...) адын дорт адап турар силер бе? Түннел: <i>тыва чон шаандан бээр ада-иезиниң болгаш өске-даа улуг улустуң адын адын дорт адавас езу-чаңчылдыг.</i> Онаалгазы: Башкы табу болгаш эвфемизм сөстөрни адаарга, уруглар табу болза, <i>кызыл</i> , эвфемизм – <i>көк</i> өңнүүн көдүрер: <i>Бөрү, чылан, чер кулактыг, адыг., соястаар, өөнүң ээзи, кокай, чер ээзи, узун кудурук, көк улдурук.</i> Онаалга 1: Чурукту көргүскөш, айтырылгаларга харыыладыр: а) <i>Чурукта чүнү көрүп тур силер, уруглар?</i> б) <i>Чурукта бердинген дириг амытаннар кандыг амытаннар-дыр?</i> Онаалга 2: Чурукта дириг амытаннарга хамаарышкан табу болгаш эвфемизм сөстөрни бижип алыр. Онаалга 3: Тодарадып алганы табу болгаш эвфемизмдерни ажыглавышаан, <i>«Араатан</i>	Аяанныг номчуур. Хоруглуг сөстөр болгаш оларны солуп чоруурларын шын тодарадып, ушта бижиир. Чижек харыылар: <i>Шаандан тура адаарыңдан коргар, сестир, азы оларны адаарга каржы, кадыг боорга...</i> <i>Чок, оларны дорт ады-биле адавас...</i> Кичээнгейлиг дыңнап, сигналдыг карталарын көдүрер, номчааш, түннелин кылыр. Табу, эвфемизмдерни ылгап өөренир. Чурукка хамаарыштыр айтырылгаларга харыылап, сөс-домаан сайзырадып, табу, эвфемизм сөстөрни шиңгээдип алыр. Ук сөстөрни тодарадып тып, оларны ажыглап, дыл-домаан сайзырадып, кыска чогаадыгны бижиир. Кыска чогаадыгның негелделерин сагыыр, үжүк частырылгаларын болдурбас,	1. <u>Бот-тускайлаң чедип алып түннелдери:</u> а) чоннуң сагып чораан чаңчылдарын шиңгээдири; б) аңаа хамаарышкан чаа билиглерни чедип алыры; 2. <u>Угаап шиңгээдир түннелдери:</u> Табу болгаш эвфемизм сөстөрни медереп билип, оларның кол ылгалдарын аңгылап өөренири; 3. <u>Кылып чорудуп тура, чедип алып түннелдери:</u> Онаалгаларын күүседирде онза кичээнгейлиг бооп, башкының удуртулгазы-биле бодунун частыргыларын чогуур үезинде эскерип, эдип алыры; . 4. <u>Харылзажылга талазы-биле түннелдери:</u> чогаадыгны ханызы-биле медереп бижип, аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадыры.									
Сигналдыг биле ажыл	карточка-											
Чурук-биле ажыл												

	<i>аңнарның демисели»</i> деп кыска чогаадыгдан бижидер.	бижик демдектеринче кичээнгей салыр	
Түннел Демдектер салыры.	Өөреникчилерниң кичээлге харыыларын үнелеп, демдектерин салыр.	Башкыга демдек салырынга дузалажып, бодунун болгаш эштериниң харыыларын үнелеп өөренир.	<u>Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдери:</u> бодунун бодалын шын илередип, ону бадыткап шыдаары;
Беседа чорудары	Айтырыгларга харыыладыр: <i>а) Табу дээрге кандыг сөстөрүл?</i> <i>б) Оларны солуур сөстөрүни чүү деп адаарыл?</i> <i>в) Кандыг езу-чаңчылдарны шиңгээдиң алдыңар?</i>	Башкының салган айтырыгларынга долу, тода харыыларны бээр. Харыыларын албан чижектер-биле бадыткаар, теманы билип алганынга хамаарыштыр түннел үндүрер.	<u>Кылып чорудуп тура, чедип алыр түннели:</u> бергедээшкннерни тодарадып, частырыгларын эдип, бодунун ажылынга үнелел бээри;
Бажыңга онаалга	§ 11, Мергежилге 72, 73.	<i>Тыва ёзу-чаңчылда улуг болгаш хүндүлүг улустуң адын адавас, каржы-хажагай сөстөрүни чугаазыңга ажыглавас...</i>	<u>Угаап шиңгээдиң түннелдер:</u> тыва чоннун езу-чаңчылдарын ук тема ханы билиндирип турарын медресеп билири.

Практиктиг онаалгалар

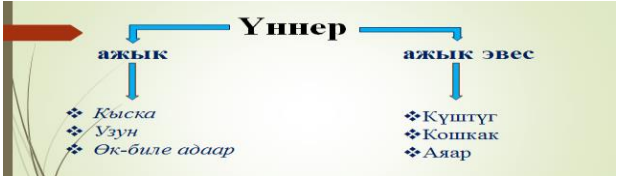
1. Дылдың лексика адырынга боттарының чижек ажылчын программазын долузу-биле ажылдап кылыр, хуусаазын, эрттирер хүннерин демдеглээр.
2. Кичи бүрүзү ажылчын программдан бир теманы шилип алгаш, ук темага ажыглап болур үлелге болгаш көргүзүг материалдарын ажылдап кылыр.
3. Шилиттинген темага кичээлдин технологтуг картазын ажылдап кылыр.
4. Технологтуг картага ажыглаар таблица, схемаларны, чуруктарны мультимедиа дериг-херекселге көргүзери-биле презентацияны тургузар.
5. Кичээлден үзүндүнү эрттирер, кичээл соонда башкы бот сайгарылгазын (самоанализ) кылыр.
6. Кичээлдин сайгарылгазын кезектер аайы-биле чорудар, четпестерин, эки талаларын сайгаргаш, арга-сүмезин бээр.
7. Студентиниң ажылдап кылганы чижек технологтуг картаның үзүндүзүн сайгарар:
 - а) Башкы сорулгаларны шын салган-дыр бе? Ук сорулгаларны салганы-биле чөпшээрешпейн турар болзунарза, бодунарның бодалыңарны кирип, сайгарыңар;
 - б) Чедип алыр түннелдерни тодаратканын хайгаарап, чугаалаар, немээр;
 - в) Ажыглаан арга, методтарга хамаарыштыр боттарының бодалдарын илередир;
 - г) Дерилгезинге оон өске кандыг материалдар ажыглап болурун сүмележиң, немээр, чедир ажылдап кылыр.
8. Кичээлдин чаа тема тайылбырын кылырынга студентиниң кылган кезээн сайгарар
 - а) Чаа тема тайылбырында башкының ажыглаан иштики кезектер шын бердинген бе? Бир эвес шын эвес деп санап турар болзунарза, боттарыңарның сүмөңерни тайылбырлап кириңер.
 - б) Өөреникчиниң кылып чорудар ажыл-чорудулгазында четпестер бар-дыр бе? Ону канчаар эдип ап болурул?
 - в) Башкының чедип алыр түннелдери шын салдыңан бе? Бот-боттарыңарның бодалдарыңарны илередип, неменер.

ФОНЕТИКА. ОРФОЭПИЯ. ЧУГАА КУЛЬТУРАЗЫ.
Тема: Фонетика дугайында ниити билиг. Чугаа үннери

Башкының ажил чорудулгазының сорулгазы	<i>Өөредир:</i> Фонетика – дылдың үннер өөренир адыры, а чугаа үнү – фонетиканын кол кезии дээрзин катаптадып системажыдар; <i>Кижизидер:</i> төрөөн черинге, бойдузунга камныг болгаш хумагалыг болурунга кижизидер; <i>Сайзырадыр:</i> аас болгаш бижимел чугаазынга сөстөрни шын ажыглап, словарь курлавырын байыдар, сайзырадыр.
Кичээлдин хевири	Чаа тема тайылбыры.
Чедип алыр түңнелдер	<u>1.Эртем талазы-биле (дыл):</u> үн дылдың эң бичии кезии, оларның тургустунарынга чугаа органнарының ажылы кол рольдуг дээрзин шиңгээттирер; <u>2. Метапредметтиг (эртемнер талазы-биле чедип алыр түңнелдер):</u> фонетика талазы-биле уругларның чедип алган ханы, быжыг билии дыл эртеминиң өске кезектерин өөредиринге улуг ужур-дузалыын көөр; <u>3. Бот-хуузунда чедип алыр түңнелдер:</u> үннүг чугааның амыдыралга улуг ужур-дузалыын, ажыктыын уругларга ханы билиндирер.
Ажыглаар методтар, аргалар болгаш өөредилгенин хевири	1. Беседа; 2. Хайгаарал методу; 3. Деңнелге аргазы; 4. Башкының сөзү методу; 5. Бөлүк болгаш бот-тускайлаң ажылдаары.
Өөредиглиг курлавырлар	Технологтуг картаның утка, тургузуун өөрениринге дуза: http://www.uroki.net http://www.zavuch.info
Дерилгези	1. Тыва дылдың 5 класс ному; 2. Мультимедиа дериг-херексели; 3. Үлелге материалы.
Кол билиглер	Фонетика, үн, чугаа органы.

Кичээлдин чорудуу

Кичээлдин кезектери	Башкынын ажыл-чорудулгазы	Өөреникчинин ажыл-чорудулгазы	Чедип алыр түннелдер
Өөредилгеге туружун хевирлээри Сөзүглел-биле ажыл	Сөзүглелди аянынг номчудуп, сайгарткаш, кичээлге хаара тудуп алыр: Уруг-чаштар, бичии төлдер Угаанныг бооп, эрес болзун! Бурунгунуң соон салгап, Буянынг бооп өзер болзун! Айтырыгларга харыыладыр: а) <i>Кымга турааскаткан одуруглар-дыр, уруглар?</i> б) <i>Уругларга чүнү күзээн-дир?</i>	Сөзүглелди аянынг, ыткыр номчуур. Айтырыгларга тода, шын харыылаар. - <i>Бо дээрге тыва улустуң йөрээл-күзээшкин сөстери-дир. Уруг-дарыгны келир үеже чүткүлдүг болурун күзээни ол.</i>	<u>1.Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер:</u> өөредилгеге эки хамаарылгалыг, кызымак болуру; <u>2. Угаап шингээдир түннелдер:</u> эртем чокта кандыг-даа кижиге келир үе берге болурун билип алыры; <u>3.Кылып чорудуп тургаш, чедип алыр түннелдери:</u> боттары улаштыр ажылдап, чаа билиглерни шингээдир деп сорулганы салып алыры.
Проблеманы тургузуп, чаа теманы тайылбырлаары Чурук-биле ажыл Ном-биле ажыл Схема-биле ажыл	Беседа дузазы-биле проблемниг айтырыгны тургузар. - <i>Эге класстарга өөренген билиглеричерге даянып, дараазында айтырыгларга харыылаңар:</i> а) <i>Кижичүнүң дузазы-биле харылзасжырыл?</i> б) <i>Сөстөр чүдөн тургустунарыл?</i> в) <i>Үннерни чүнүң дузазы-биле адаарыл?</i> г) <i>Чүге кижиниң ажыглап турар үннерин чугаа үннери дээрл, баштайгы харыыларыңарга болгаш презентацияга даянып, түңнелден үндүрүңер.</i> Фонетика дугайында билиг 	Чижек харыылар: - <i>Кижичөстөр-биле домактар тургузуп тургаш, аразында харылзасжып, чугааласжыр.</i> - <i>Сөстөр ажык болгаш ажык эвес үннерниң каттышканындан тургустунар.</i> - <i>Үннерни аас, дыл-биле адаар.</i> Презентацияны көөр, ийи кижичарылзасжып турарын эскерер. Түннел: чүгле кижилер сөстөр дузазы-биле харылзасжыр, бодалдарын солчур, чугааласжыр, а ол сөстөр үннерден тургустунар. Ынчангаш ол үннерни чугаа үннери дээр. Үннерни чугаа органнары-биле адаар. Чугаа органнарын хайгаарап көрүп тургаш, шингээдир. Чугаа аппарады, идепкейлиг үн органнары деп билиглерни шингээдир	<u>1. Угаап шингээдир түннелдер:</u> чугаа үннерден тургустунарын медресе билири; <u>2. Кылып чорудуп тургаш, чедип алыр түннелдери:</u> херек кырында үннерни боттары адап, идепкейлиг үн органнарын сактып алыры; <u>3. Харылзасжылга талазы-биле чедип алыр түннелдери:</u> кижичүрүзү бодалдарын солчур, эштериниң илередип турар бодалынга каттыжып азы чөшпээрешпейн турарын бадыткап, үнелел бээри.

	 54-кү арында дүрүмнү номчудуп, үннер адаарынга киржилгелиг үн органнын тайылбырлап чугаалажыр. Онаалгазы: Үннерни схемадан көрүп, оларнын ажык болгаш ажык эвес болурун катаптадыр.	Кичээнгейлиг хайгаарап, ажык болгаш ажык эвес үннерни сактыр. Кандыг үн органны ажык болгаш ажык эвес үннерни адаарынга идепкейлиг кичирип турарын хайгаараар, бадыйткаар	
Быжыглаашкын Мергежилге 88 Чурук-биле ажил	Ажык болгаш ажык эвес үннерниң бот-боттарындан ылгалдарын ханы билиндирип, системажыдар Онаалга 1: Презентацияда чурук-биле күш-культурага ынак болурунга кижизидилгелиг беседа чорудар. Онаалга 2: Чурукту кичээнгейлиг көргөш, «Кадык болур дизе...» деп темага кыска чогаадыгдан бижиир.	Аянныг номчуур, түңнелдерни боттары кылырын оралдажыр. Башкының удуртулгазы-айтырыгларга харыылап, чурук-биле ажилдаар. Сөс-домаан сайзырадып, кол билиглерни шингээдип албышаан, чогаадыгны бижиир. Кыска чогаадыгның негелделерин сагыыр, үжүк частырыгларын болдурбас, бирик демдектеринче кичээнгей салыр	<u>1.Бот-тускайлан чедип алып түңнелдер:</u> бодунуң билиин ханыладып, чаа материалды билдигиң шингээди; <u>2. Угаап шингээди түңнелдер:</u> үннерниң аас болгаш бижимел чугаага уjur-дузанын үнелеп билип, херек медээни шингээди; <u>3.Харылзажылга талазы-биле чедип алып түңнелдер:</u> кадыкшылга хамаарыштыр бодал шын илередиң, ону шын сайгарып өөренири.

Түннел Демдек түннээри. салып, Бажыңга онаалга	1. Уругларның харыыларын тайылбырлап, демдектерин салыр. 2. Кичээлге үнелелин смайликтерни шилип ап, илередир (саазыңга үндүргөш, үлей кескилеп ап болур). 3. Кичээлдин эгезинде чугаалашканы йөрөөл сөстөрже дедир эглип кээп, түннел үндүртүр. § 13, мергежилге 91.	Башкының демдек салырыңга бодалдарын илередип, дузалажыр. Кичээлге хамаарыштыр бодунун бодалын илередир.	<u>1. Угаап шингээдир түннелдер:</u> эртем-билигнин келир үеде ужур-дузалыын шингээдир;; <u>2. Харылзажылга талазы-биле чедип алыр түннелдер:</u> кичээлге хамаарыштыр бодалын шын тодарадып чугаалап, эштеринин харыыларыңга чөпшээрержир азы чөпшээрешпезин илередир.
--	---	--	---

Тема: Ажык үннерниң бөлүктээшкини

Башкының ажыл чорудулгазының сорулгазы	<i>Өөрөдир:</i> Ажык үннерниң кыска, узун, кадыг, чымчак, өк-биле адаар бөлүктөрүн аңгылап ханыладыр өөрөдир; <i>Кижизидер:</i> Тыва чаңчылдарны сагып, национал чоргааралга кижизидер; <i>Сайзырадыр:</i> Уругларны аас болгаш бижимел чугаазыңга кыска, узун, кадыг, чымчак, өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөрни чедимчелиг ажыглаарыңга чаңчыктырар.
Кичээлдин хевири	Чаа тема тайылбыры
Чедип алыр түннелдер	<u>1. Эртем талазы-биле (дыл):</u> Ажык үннерни бөлүктөрүн шын тодарадып билир, оларның шын бижилгезин шингээдип алыры; <u>2. Метапредметные (эртемнер талазы-биле чедип алыр түннелдер):</u> логиктиг боданышыкынын сайзырадып, аас болгаш бижимел чугаага ажык үннерниң бөлүктөрүн шын ажыглап билиринге чанчыктырар. <u>3. Бот-хуузунда чедип алыр түннелдер:</u> уругларны долгандыр турар бойдузунга, төрөөн черинге хумагалыг, ынак болуруңга кижизидер.
Ажыглаар методтар, аргалар болгаш өөрөдиглениң хевири	1. Хайгаарал методу; 2. Беседа; 3. Башкының сөс методу 4. Бөлүк болгаш бот-тускайлаң ажылдаары;
Дерилгези	1. Тыва дылдың 5 класс ному; 2. Мультимедиа дериг-херексели; 3. Схемалар. таблицалар; 4. Карточкалар.
Өөрөдиглиг курлавырлар	Технологтук картаның утка, тургузуун өөрениринге дуза: http://www.uroki.net http://www.zavuch.info
Кол билиглер	Ажык үннерниң бөлүктери, кыска, узун, кадыг, чымчак, өк-биле адаар үннер

Кичээлдин чорудуу

Кичээлдин кезектери	Башкының ажил-чорудулгазы	Өөреникчинин ажил-чорудулгазы	Чедип алыр чаңчылдар, билиглер, мергежилдер
Организаcтыг кезээ Катаптаашкын	Өөреникчилерниң кичээлге белеткелин хынап, кичээлче хаара тудар 1. Словарьлыг диктант Онаалгазы: сөстөрни самбырага болгаш кыдырааштарга бижип алыр. Ажык үннерни чаңгыс шыйыг-биле, ажык эвес үннерни ийи шыйыг-биле демдеглээш, ылгалын тайылбырлаар. <i>Кичээл, кыдырааш, ном, демир-үжүк, чугай.</i> 2. Айтырыгларга харыыладыр: <i>а) ажык үннер деп кандыг үннерил?</i> <i>б) Ажык эвес үннер деп кандыг үннерил?</i> Түңнелин үндүрүнер.	Башкыны кичээнгейлиг дыңнаар, кичээлге белен болур. Башкының номчаан сөстөрүн бижиир. Ажык үннер чүгле ыттан тургустунар. Оларны адаарга, өкпеден үнген хей шаптараазыннарга таварышпас. Ыыт болгаш дааштан катый тургустунар үннер... Түңнел: үннер ажык болгаш ажык эвес болур.	1. Бот-тускайлаң чедип алыр түңнелдер: өөредилгеге сундулуг, кызымак болуру; 2. Угаап шингээдир түңнелдер: айтырыгларга харыылап, үннерниң ылгалын билдиги шингээдири. 3. Харылзажылга талазы-биле чедип алыр түңнелдер: бодамдарын солчуп, айытырыгларга харыылаар.
Проблеманы тургузары, теманы тодарадырынга идигни бээри.	Мурнунда өөрениген темазынга даянып алгаш, чаа темаже чоорту кирерин белеткээр. 1. Сөс-биле ажил Онаалга: сөстөрдө каш үннер, каш үжүктөр барын санааш, оларның ылгалын тодарадыр. <i>Кичээл, кыдырааш</i> 2. Теманы тодарадырынга айтырыглар Кандыг теманы өөренирин кым канчаар бодап олур? Түңнел: шын-дыр, ажык үннерниң бөлүктээшкинин өөренир бис.	Башкының берген онаалгазынга тода, долу харыыны бээр: 1-ги сөстө 5 үжүк, 4 үн, 2-гизинде – 8 үжүк, 7 үн бар, ажык үжүктөрнүн саны хөй, а үннер эвээш. Ажык үннерни өөренир бис. Башкының берген таблицаларын шингээдири.	1. Угаап шингээдир түңнелдер: башкы-биле кады чаа теманы тодарадыры; 2. Кылып чорудуп тура чедип алыр түңнели: онаалгаларны херек кырында күүседип тургаш, теманы шингээдиринге белеткенири; 3. Бот-тускайлаң чедип алыр түңнелдер: үннерни бот-боттарындан аңгылаарын, оларның ылгалын шингээдири.
Чаа тема тайылбыры	1. Схема-биле ажил Ажык үннер <pre> graph TD A[Ажык үннер] --> B[кыска] A --> C[узун] A --> D[өк-биле адаар] </pre> 2. Ном-биле ажил 57-ги арында үннерниң бөлүктөрүн берген таблицаны сайгарып көөр. 3. Таблица-биле ажил	Башкының берген схемазын шыйып ап, сайгаржыр. Номда берген бөлүктээшкинни номчуп, ханы шингээдири. Шын бижилге дүрүмнерин шыйып ап,	1. Бот-тускайлаң чедип алыр түңнелдер: ажык үннерниң бөлүктөрүн шингээдири; 2. Угаап шингээдир түңнелдер: башкы-биле кады чаа теманы медреселдиг шингээдири;

	Өк-биле адаар ажык үннерни шын бижири			ханы билип алыр.	3. Кылып чорудуп тура, чедип алыр түннелдер: номчуп, шыйып, бижип тура, узун, кыска, өк-биле адаар ажык үннерни шингээдир;
	Өк-биле адаар үннер	Шын бижилге дүрүмү	Чижээ		
	Кадыг демдек черле биживес	Өк-биле адаттынар-даа болза, кадыг демдек черле биживес	Баш, карт, чурт		
	Кезээде Ъ бижиир	Тыва дылда 9 сөске кезээде кадыг демдекти бижиир	Аът, эт, оът, каът, чаъс, чүък, дүъш, чөъп, аъш-чем.		
	Өк-биле адаттына бээр үлегерлээн сөстөр	Орус дылдан үлегерлээн сөстөр өк-биле адаттына берзе-даа, ъ биживес	Школа, стол, шкаф.		
Быжыглаашкын	1. Мергежилге 92 2. Мергежилгеи101 3. Чурук-биле ажыл Онаалга 1: Чурук-биле кижизидилгелиг беседа чорудар. а) кандыг теманы чурааныл? б) амгы үеде тыва хепти кедип турар бе? (...) Онаалга 2: Чурукту кичээнгейлиг көргөш, кыска, узун, өк-биле адаар ажык үннер кирген сөстөрдөн тып бижиңер. Онаалга 3: Тыпкан сөстөрни ажыглавышаан, «Тыва хевим дыка чараш...» деп кыска чогаадыгдан бижиңер.			Мергежилгелерниң онаалгаларын кичээнгейлиг күүседир. Айтырыгларга шын харыыны бээр. Кыска, узун, өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөрни кичээнгейлиг шингээдип, боттары шын тодарадыр. Тодараткан сөстөрүн аас болгаш бижимел чугаага шын ажыглаар.	1. Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер: ажык үннерниң бөлүктөрүн билдилиг шингээдип, амыдыралга ажыглаар; 2. Угаап шингээдир түннелдер: ажык үннерниң бөлүктөрүн билдилиг тодарадыры; 3. Кылып чорудуп тура, чедип алыр түннелдер: узун, кыска, өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөрни шын тывар; 4. Харылзажылга талазы-биле чедип алыр түннелдер: боттарының бодалын аас болгаш бижимел чугаага өөрөнгөн темны шин ажыглавышаан, илередир.

Түннел	1. Демдектер салыры 2. Айтырыгларга харыыладыр: <i>а) Узун ажык үннерни канчаар бижиирил?</i> <i>б) Кезээде кадыг демдек бижиир сөстөрни сактып чугаалаңар.</i> 3. Онаалга § 15, мергежилге 103	Бот-боттарының харыыларын шын үнелеп билиринге чаңчыгар. Айтырыгларга харыылап, медээни шын дамчыдар.	<u>1. Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер:</u> ажык үннерниң бөлүктөрүн медресеп билири; <u>2. Харылзажылга талазы-биле чедип алыр түннелдер:</u> айтырыгларга харыылап, бодалын шын илередири.
---------------	---	--	---

Тема: Кадыг болгаш чымчак ажык үннер. Ажык үннерниң аяннажылгазы

Башкының ажил чорудулгазының сорулгазы	<i>Өөредир:</i> Ажык үннерниң кадыг болгаш чымчааның аайы-биле ылгалын ханыладыр өөредип, оларның сөс иштинге аяннажылгазын билиндирер; <i>Кижизидер:</i> Тыва дыл кичээлдеринге база өөренип турар чүүлүңе сонуургалын бедидер; эш-өөрүн, башкызын, бодун хүндүлөп билиринге кижизидер; <i>Сайзырадыр:</i> Уругларның дыл-домаан сайзырадып, кадыг болгаш чымчак ажык үннерни аас болгаш бижимел чугаазыңа шын ажыглааарыңа чаңчыктырар
Кичээлдин хевири	Чаа тема тайылбыры.
Чедип алыр түннелдер	<u>1.Эртем талазы-биле (дыл):</u> Ажык үннерниң кадыг болгаш чымчааның аайы-биле ылгалын көргүзүп, оларның сөс иштинге аяннажып чоруурунбилип алыры; <u>2. Метапредметные (эртемнер талазы-биле чедип алыр түннелдер):</u> Бодалын шын илередип, өөрөнгөн темазы-биле холбап билири; <u>3. Бот-хуузунда чедип алыр түннелдер:</u> Өөредилгеге чүткүлдүг болуру.
Ажыглаар методтар, аргалар болгаш өөредилгениң хевири	1. хайгаарал; 2. беседа; 3. Бөлүк болгаш бот-тускайлаң ажылдаары;
Дерилгеzi	1. Тыва дылдың 5 класс ному; 2. Мультимедиа дериг-херексели; 3. Карточкалар
Өөредиглиг курлавырлар	Технологтуг картаның утка, тургузуун өөрениринге дуза: http://www.uroki.net http://www.zavuch.info
Кол билиглер	Кадыг болгаш чымчак ажык үннер; аяннажылга.

Кичээлдин чорудуу

Кичээлдин кезектери	Башкының ажил-чорудулгазы	Өөреникчинин ажил-чорудулгазы	Чедип алыр түннелдер
Өөрөдилгеге хевирлээри. Эрткен өөренген катаптадыры туружун кичээлге чүүлүн	Класстың болгаш өөреникчилернин кичээлге белеткелин хынаар 1. Карточка-биле ажил Карточка 1 <i>Онаалгазы:</i> Хөй сектер орнунга турза чогуур үжүктөрни кииргеш, шын бижилгезин тайылбырлаар А...т, о...т, ка...т, ча...с. Карточка 1 <i>Онаалгазы:</i> Сөс каттыжышкыннарындан өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөрни ушта бижээш, шын бижилгезин тайылбырлаар Чараш бөрт, ак алдын, шил стакан. 2. Шилилгелиг диктант Онаалгазы: домактардан узун ажык үннерлиг болгаш кезээде кадыг демдек-биле бижиир ажык үннерлиг сөстөрни ушта бижиир <i>Аал кедээзинде кодан чылгы оъттап чор. Ол аалдың аъттары дыка хөй. Кадарчызы аьдын өртеп алган чанында бараадап олур.</i> Түннел: ажык үннер кыска, узун, өк-биле адаар деп бөлүктөргө аңгылаттынар.	Кичээнгейлиг белеткенир. Башкының берген онаалгаларында долу, тода харыыны бээр, ажык үннернин бөлүктөрин болгаш шын бижилге дүрүмнөрин сактып чугаалаар. Бердинген онаалганы кичээнгейлиг күүседип, ажык үннернин бөлүктээшкинин сактыр.	<u>1. Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер:</u> өөрөдилгеге хамаарылгазын экижидер; <u>2. Угаап шиңгээдир түннелдер:</u> ажык үннернин бөлүктөрин катаптап, билдилиг шиңгээдири; <u>3. Кылып чорудуп тургаш, чедип алыр түннелдер:</u> онаалгаларны улуг кичээнгей-биле күүседип, ажык үннернин бөлүктөрин ханы шиңгээдир.
Чаа тема тайылбыры	1. Схема-биле Дылдың одуруунун айы-биле а/ү бөлүктөри Мурнуу Адап турда, дылдың мурнуу кезээ бурунгаарлай бээр үннү Артыы Адап турда дылдың артыы кезээ сонгаар сонгаар чыла бээр	Башкының тайылбырын кичээнгейлиг дыңнавышаан, кыдырааштарынче бижип алыр. Аяннажылганы билдилиг	<u>1.Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдери:</u> ажык үннернин одуругларын шиңгээдип, оларны практикага ажыглап өөренири; <u>2.Угаап шиңгээдир түннелдери:</u> ажык үннернин бөлүктөрин болгаш сөске оларның аяннажып

	үннү мурнуу одуругнун артыы одуругнун кадыг чымчак ажык үнү дээр: ажык үнү дээр: <i>а, ы, о, у, э, и, ө, ү</i> 2. Аяннажылгага таблица-биле ажыл Ажык үннерниң аяннажыры <table><tr><td>Дылдың одуруу</td><td>Тодарадыы</td><td>Чижээ</td></tr><tr><td>Мурнуу</td><td>Сөстүн бирги слогунга чымчак ажык үн турар болза, дараазында слогка база чымчак ажык үн турар</td><td>Ки-жи, эм-нел-ге, өг-лүг</td></tr><tr><td>Артыы</td><td>Сөстүн бирги слогунга кадыг ажык үн турар болза, дараазында слогка база кадыг ажык үн турар</td><td>Ал-дын, ыр-ла, ор-ну.</td></tr></table>	Дылдың одуруу	Тодарадыы	Чижээ	Мурнуу	Сөстүн бирги слогунга чымчак ажык үн турар болза, дараазында слогка база чымчак ажык үн турар	Ки-жи, эм-нел-ге, өг-лүг	Артыы	Сөстүн бирги слогунга кадыг ажык үн турар болза, дараазында слогка база кадыг ажык үн турар	Ал-дын, ыр-ла, ор-ну.	шингээдир.	чоруурун медреселдиг билип алыры; <u>3.Кылып чорудуп тургаш, шингээдир түннелдери:</u> схема, таблицаны кыдыраашче биживишаан, ханыладыр билип алыры.
Дылдың одуруу	Тодарадыы	Чижээ										
Мурнуу	Сөстүн бирги слогунга чымчак ажык үн турар болза, дараазында слогка база чымчак ажык үн турар	Ки-жи, эм-нел-ге, өг-лүг										
Артыы	Сөстүн бирги слогунга кадыг ажык үн турар болза, дараазында слогка база кадыг ажык үн турар	Ал-дын, ыр-ла, ор-ну.										
Быжыглаашкын	1. Ном-биле ажыл 61-62, 64, 65 арыннарда дүрүмнерни номчудуп, чаа тема тайылбырынга шингээдип алган билиглерин улам ханыладыр шингээттирер. 2. Мергежилге 105, 109 күүсеттирер. 3. Чурук-биле ажыл	Аянныг номчуур, айтырыгларга харыылаар. Онаалгазын кичээнгейлиг номчуп, күүседир. Башкының салган айтырыгларынга харыылаар.	<u>1.Бот-тускайлаң чедип алып түннелдери:</u> тыва чоннуң бурун шагдан чурттап келген оран-савазын үнелеп билири; <u>2.Угаап шингээдир түннелдери:</u> ажык үннерниң аяннажылгазын, аңаа чагыртпайн баар таварылгаларны билип алыры; <u>3.Кылып чорудуп тургаш,</u>									

	 Онаалга 1: кижизидилгелиг беседа чоргузар; Чижек айтырыглар: <i>Чурукта чүнү көрүп тур силер?</i> <i>Өг көргөн силер бе?</i> <i>Өгнүң бажыңдан ылгалы кандыгыл?...</i> Онаалга 2: Ажык үннер аяннажып чоруур сөстөр тывар; Онаалга 3: «Өг – тываларның оран-савазы...» деп темага кыска чогаадыгдан бижиир.	Аяннажылгага дүгжүп турар сөстөрни тодарадыр; Өг дугайында бодалдарын долу чараш домактар-биле илередир, тодаргай тайылбырны кылырын оралдажыр. Кыска чогаадыгны бижиир. Кыска чогаадыгның негелделерин сагыыр, үжүк частырыгларын болдурбас, бижик демдектеринче кичээнгей салыр.	<u>шиңгээдир түннелдери:</u> аяннажылга таваржып чоруур сөстөрни тодарадып, оларны аас болгаш бижимел чугаага ажыглап билири; <u>4.Харылзажылга талазы-биле чедип алыр түннелдери:</u> аас болгаш бижимел чугаага сөстөрни шын ажыглап, боттарының болгаш эштериниң бодалдарын үнелеп өөренири.
Түннел	1. Уругларның ажылдарыңа демдектер үнелелин бербишаан, салыры. 2. Айтырыгларга харыыладып, түннелди үндүрери: <i>а) Ажык үннер одуруунуң аайы-биле кандыг бөлүктөргө чардынарыл?</i> <i>б) Ажык үннерниң аяннажылгазы деп чүл?</i> 3. Бажыңга онаалга: § 15, 16, Мергежилге 108, 111.	Демдек салырыңа боттарының бодалдарын кирип, эштериниң харыыларыңа үнелелди бээр. Айтырыгларга бодамчалыг харыылаар.	<u>1.Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдери:</u> боттарының бодалдарын илередип өөренири; <u>2.Угаап шиңгээдир түннелдери:</u> айтырыгларга харыылап, ажык үннерниң аяннажылгазын, аңаа чагыртпайн баар таварылгаларны тодарадыры; <u>3.Харылзажылга талазы-биле чедип алыр түннелдери:</u> боттарының бодалдарын херек кырында илередип чугаалаары.

Тема: Өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөр, оларның шын бижилгези

Башкының ажыл чорудулгазының сорулгалары	<i>Өөрөдир:</i> Өк-биле адаар тускай аянның ажык үннерлиг сөстөрүни уругларга өөрөткөш, оларның шын бижилгезин тайылбырлап, билиндирер. <i>Кижизидер:</i> төрөөн чер-чуртунга ынак болурунга, ёзу-чаңчылдарны билиринге уругларны кижизидер. <i>Сайзырадыр:</i> Уругларны аас болгаш бижимел чугаазынга өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөрүни билдилик ажыглаарынга чаңчыктырар.
Кичээлдин хевири	Чаа тема тайылбыры
Чедип алыр түңнелдер	<u>1.Эртем талазы-биле (дыл):</u> Өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөрүниң шын бижилгезин болгаш оларның шын адалгазын билип алыры. <u>2. Метапредметтиг (эртемнер талазы-биле чедип алыр түңнелдер):</u>логиктиг боданыышкынын аас болгаш бижимел чугаага өк-биле адаар сөстөрүни чедимчелиг ажыглап билиринге чаңчыктырар. <u>3. Бот-хуузунда чедип алыр түңнелдер:</u> уругларны төрөөн чер чуртунга болгаш дылынга ынак кылдыр кижизидер
Ажыглаар методтар, аргалар болгаш өөрөдилгениң хевири	1. Хайгаарал методу; 2. Беседа; 3. Башкының сөзү методу; 4. Бөлүк болгаш бот-тускайлаң ажылдаары;
Дерилгези	1. Тыва дылдың 5 класс ному; 2. Мультимедиа дериг-херексели; 3. Словарь 4. Сюжеттиг чуруктар;
Кол билиглер:	Өк-биле адаар сөстөр, кадыг демдек (Ъ).

Кичээлдин кезектери	Башкынын ажил-чорудулгазы	Өөреникчинин ажил-чорудулгазы болгаш күзенчиг чижек харыылары	Чедип алыр түннелдери
Кичээлче киирилде, катаптаашкын	1) Иштики сагыш-сеткил талазы-биле өөреникчини кичээлге белеткеп, оларны хаара тудуп алыры. Кичээлди М. Күжүгеттин «Авам чагы» деп шүлүү-биле эгелээр. Авам чагы <i>Эът быжыр хайны бээрге, Эзер таваан меңнетпес дээш, үстүг мүннүң үстүн чаггаш, Үш-дөрт катап ыдымнап аар Кырган ием элдеп чаңын Кыжырып-даа канчаар ийик.</i> <i>Медерелдиг кижиги туржук, Мээ, дыл чок этти безин Азыраан мал, аңны, кушту Ажы-төл дег хүндүлө деп, енерелдиг авам чагы Эътте-сөөкте сиңип калган.</i> Шүлүкке ажилдар: а) шүлүктү аянныг номчуур, кол утказын тайылбырлаар. б) словарьлык ажил: <i>меңнетпес, ыдымнаар, медерелдиг, енерелдиг</i> в) узун болгаш өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөрнү тыпкаш, бот-боттарындан ылгалын бадыткаар, өөренир теманың сорулгазын тодарадыр	Өөрөдигеге эргежок чугула дериг-херекселин белеткенир. Шүлүктү аянныг номчуур, кол утказын тайылбырлаар: Оран-таңдызындан камгалал дилеп, чаа хайындырган чеминиң үстүн оран-делегейинче өргүп чажар ёзулал тыва чоннуң ыдыктыг чаңчылдарының бирээзи деп чүүлдү бо шүлүкте илереткен. Ынчангаш бүгү-ле чүвөгө камныг хумагалыг болурун ада-ие чагып сургап чоруур деп утканы илереткен шүлүк. <i>Словарьлык ажил: Меңнетпес – дүвүретпес, девидетпес; Ыдымнаар – чемниң үстүн оран-делегейже өргүп чажары; Медерелдиг – угаанныг; Энерелдиг – эргим</i> <i>Эът, мээ, чагыг, сөөк, куш</i> - Узун ажык үннүг сөске ийи ажык үжүк бижиир, өк-биле адаар ажык үннүг сөске ажык үжүк соонга Ы демдек бижиир азы кыска ажык үжүк бижиир. Өөренир тема: <i>өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөрнү бижиип өөренир</i>	<u>1. Медереп билир түннели:</u> кандыг-ла бир чаа чүүлдү билип алыр деп сорулга тургустунуп кээри. Чаа чүүлдерни билип алырының аргаларын медереп билири <u>2. Кылып чорудуп тургаш, чедип алыр түннели:</u> бот-боттарының канчалдыр ажилдаарын баш удур боданып алыр. Шүлүктү номчуп тургаш, ооң тема, идеязынче кичээнгейни салыр, оон аңгыда башкының шүлүктү чүгө кичээлге ажыглап турарын тодарадыр, шүлүктүң чаа теманы ажыдарынга хамаарылгазын тодарадыр. <u>3. Харылзажылга талазы-биле түннели:</u> бөлүү-биле ажилдап, бодалдар солчуру, кады ажилдап турар эштериниң илередип турар бодалынга каттыжып азы чөшпээрешпейн турарын бадыткап, үнелел бээри.
Чаа теманың тайылбыры Презентацияда тайылбырлар	Чаа теманы таблицада дүрүмнер дузазы-биле билиндирер:	Өк-биле адаар ажык үннерлиг сөстөрнү тайылбыр ёзугаар шингээдир, билип алганын чижектер дузазы-биле бадыткаар. Таблицада бердинген сөстерге немей чижектерден тып, кожумактардан немеп, Ы бижиир, биживес таварылгаларны эки сактып быжыглаар.	<u>1. Медереп билир түннели:</u> Чаа чүүлдерни билип алырының аргаларын медереп билири <u>2. Кылып чорудуп тургаш, чедип алыр түннели:</u> билип алган чүүлдерин чижектер-биле бадыткап өөренири. Аас болгаш бижимел

Тема: Ажык эвес үннер, оларның бөлүктөрү

Башкының ажыл чорудулгазының сорулгазы	<i>Өөрөдир:</i> Ажык эвес үннер ыткыр, дүлөй, аяр ажык эвес деп бөлүктөргө чардынарын өөрөдир; <i>Кижизидер:</i> Ада-өгбелерниң шаандан бээр кылып келгени мал ажыл-агыйына хандыкшылды кижизидер; <i>Сайзырадыр:</i> Уругларның чугаазын, угаангыр-сагынгыр чоруун, ыткыр, дүлөй, кошкак, күштүг, аяр ажык эвес үннерни аас болгаш бижимел чугаага ажыглаарына өөрөдир.
Кичээлдин хевири	Чаа тема тайылбыры.
Чедип алыр түннелдер	<u>1.Эртем талазы-биле (дыл):</u> Ажык эвес үннерни ыт-дааштын киржилгезинин аайы-биле бөлүктөөрин, сөзүглелден ыткыр, дүлөй, аяр ажык эвес үннерни тып билирин чедип алыры; <u>2. Метапредметные (эртемнер талазы-биле чедип алыр түннелдер):</u> Логиктиг боданышкынын сайзырадып, аас болгаш бижимел чугаага ыткыр, дүлөй, кошкак, күштүг, аяр ажык эвес үннерни шын ажыглап билиринге чанчыктырар; <u>3. Бот-хуузунда чедип алыр түннелдер:</u> Уругларны долгандыр турар бойдузунга, төрөөн черинге хумагалыг, ынак болурунга кижизидер.
Ажыглаар методтар, аргалар болгаш өөрөдилгенин хевири	1. Хайгаарал методу; 2. Беседа; 3. Башкының сөзү метод; 4. Бөлүк болгаш бот-тускайлаң ажылдаары;
Дерилгези	1. Тыва дылдың 5 класс ному; 2. Мультимедиа дериг-херексел; 3. Таблица; 4. Карточкалар.
Өөрөдиглиг курлавырлар	Технологтуг картаның утка, тургузуун өөрениринге дуза: http://www.uroki.net http://www.zavuch.info
Кол билиглер	Кошкак, ыткыр, дүлөй ажык эвес үннер.

Кичээлдин чорудуу

Кичээлдин кезектери	Башкының ажил-чорудулгазы	Өөреникчинин ажил-чорудулгазы	Чедип алыр түннелдер						
Өөрөдилге хевиринге туружу	Өөреникчилернин кичээлге белеткелин хынаар. Уругларның хей-аъдын көдүрери, иштики сагыш-сеткил талазы-биле өөреникчини кичээлге белеткээри.	Кичээнгейлиг дыңнаар, кичээлге белен болур. Ажылдаар олудун хынаар, белеткээр.	1. Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер: өөрөдилгеге хамаарылгазы эки болурун чедип алыры;						
Катаптаашкын болгаш чаа теманы тодарадырынче идигни бээри	1. Шын бижилге минутазы. Онаалгазы: Бердинген сөстерде хөй сектер орнунга турза чогуур үжүктөрни кирип бижидер, айтырыгларга харыыладыр, теманы тодараттырар. ...аалымба, ...урамык, ак...а, а...ыл, ...аг, ...ижик. <i>а) Ол сөстерде кишр бижээн үжүктөрин адаңар, ол кандыг үннерниң үжүктөри-дир?</i> <i>б) Ажык эвес үннер деп кандыг үннерил?</i> <i>г) Чүгө ол үннер дугайында чугаа чорудуп турарывысты боданыпкаш, харыылап көрүңерем.</i> Темавыс: Ажык эвес үннер, оларның бөлүктөри.	Алфавит, үн, үжүк дугайында билиин сактып, катаптавышаан, хөй сектер орнунга турза чогуур ажык эвес үннерниң үжүктөрин кириер. Айтырыгларга тода долу харыыны бээрин кызыдар. <i>Ажык эвес үннерниң үжүктөри.</i> <i>Ылт болгаш дааштан тургустунар үннерни ажык эвес дээр.</i> <i>Кичээлге ажык эвес үннерни өөренир бис.</i>	1. Угаап шингээдир түннелдери: ажык эвес үннерни ажык үннерден медреселдиг ылгап өөренири; 2. Кылып чорудуп тура чедип алыр түннелдери: башкының удуртулгазы-биле үннерниң ылгалын илередири;						
Чаа тайылбыры	1. Таблица-биле ажил <table><tr><th>А/э үннерниң бөлүктөри</th><th>Ажыглаттынып адаттынары</th><th>Үннер, оларның чижектери</th></tr><tr><td>Күштүг тыныштыг</td><td>Сөс эгезинге күштүг, тыныштыг адаттынар</td><td>П, т, с, ш, х Пөс, тон, шак, хап, сес</td></tr></table>	А/э үннерниң бөлүктөри	Ажыглаттынып адаттынары	Үннер, оларның чижектери	Күштүг тыныштыг	Сөс эгезинге күштүг, тыныштыг адаттынар	П, т, с, ш, х Пөс, тон, шак, хап, сес	Таблицаны кичээнгейлиг сайгарып ап, кыдырааштарынче шыйып алыр, эжеш ажык эвес үннерже кичээнгейни угландыраар; билип алган дүрүмнерин чижектер-биле бадыткап тайылбырлаар.	Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер: дылда ажык эвес үннерниң бөлүктөрин практика кырынга шын ажыглап билири; Угаап шингээдир түннелдер: ажык эвес үннерниң бөлүктөрин медреселдиг шингээдири; Кылып чорудуп тургаш, чедип алыр түннелдери: сөстерде үннерни шын адап, тодарадып тургаш билип алыры; Харылзажылга талазы-биле чедип алыр түннелдер: аянның номчудуп, үннерни адап өөредири.
А/э үннерниң бөлүктөри	Ажыглаттынып адаттынары	Үннер, оларның чижектери							
Күштүг тыныштыг	Сөс эгезинге күштүг, тыныштыг адаттынар	П, т, с, ш, х Пөс, тон, шак, хап, сес							

	Кошкак Кошкак адаттынар колдуунда сөс ортузунга ажыглаттынар болгаш эжеш болур	П-б, т-д, с-з, ш-ж, к-г, ч Хеп-хеви, хат-хады, кас-казы, дош-дожу, шак-шагы	Аянның номчуур, бөлүктөрүни сактып алырын кызыдар.	
	Эң кошкак Ыт колдадыр адаттынар эң кошкак дыңналыр	М, н, ң, й,л, р, (сөс соонга) маң, ном, ай, хары		
	2. Ном-биле ажил 69 арында дүрүмнү номчудар			
Быжыглаашкын	1. Мергежилге 113 2. Мергежилге 116 3. Чурук-биле ажил Онаалга 1: мал ажил-агыйынга хандыкшылдыг болурунга кижизидер а) чурукта чүнү көрүп тур силер? б) малчын төрөлдериңер бар бе? в) мал кадарып көргөн силер бе? г) мал кижиге кандыг ажыктыгыл?... Онаалга 2: кичээнгейлиг хайгаарап көргөш, күштүг, кошкак, эң кошкак ажык эвес үннер кирген сөстөрдөн тып бижиир. Онаалга 3: тодарадып тыпканы сөстөрүни ажыглавышаан, «Малым турда, тодуг-ла мен...» деп кыска чогаадыгдан бижидер.	Бердинген онаалгаларны кичээнгейлиг номчуп тургаш, күштүг, тыныштыг, кошкак, дүлөй, ыткыр, эң кошкак үннерни аңгылап өөренир; Чурукту көргөш, айтырыгларга шын харыыны бээрин оралдажыр: Аал, мал-маган көрүп тур бис. Ийе, төрөлдериңер бар... Сөстөрүни медреселдери-биле шын тодарадыр. Ук сөстөрүни аас болгаш бижимел чугаага шын ажыглап өөренир.	1. Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер: кандыг-даа ажил кижиге ажыктыг дээрзин шынга ээдири; 2. Угаап шынга ээдири түннелдер: онаалгаларны күүседип тургаш, ажык эвес үннерниң бөлүктөрүн системажыдып катаптаары; 3. Харылзажылга талазы-биле чедип алыр түннелдер: бодунуң бодалын шын бижири, ону аянның номчуп, эштериниң чогаадыгларын үнелээри. Кыска чогаадыгның негелделерин сагыыр, үжүк чактырыгларын болдурбас, бижик демдектерин салганын тайылбырлап, бадыткап өөренир	
Түннел	1. Уругларның харыыларын үнелеп, демдектер салыры; 2. Айтырыгларга харыыладыр: а) Ажык эвес үннер адаарының күженишикиниң	Башкы-биле кады демдектерни шын салырынга киржир; Айтырыгларга харыылаар: Күштүг, кошкак, эң кошкак деп	1. Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдери: эштериниң харыызын дыңнап тургаш, бодунуң билииниң чедер четпестерин тодарадып	

	<i>аайы-биле каш бөлүккө аңгыланыр-дыр?</i> <i>б) Тыптыр чериниң аайы-биле ажык эвес үннер каш бөлүктөргө чарлырыл?</i> 3. Бажыңга онаалга § 17, 18, Мергежилге 118, 121	<i>бөлүктөргө аңгылаттынар.</i> 4 бөлүктөргө аңгылаттынар.	өөренири; <u>2.Угаап шиңгээдир түннелдери:</u> айтырыгларга шын харыыларны бээри-биле өөрөнгөн материалды хынамчалыг катаптаары; <u>3.Харылзажылга талазы-биле чедип алыр түннелдери:</u> бодунуң бодалын шын дамчыдарыңга чаңчыгары.
--	--	--	---

Тема: Сөскө ажык эвес үннерниң каттыжар чуруму болгаш дөмөйлежири

Башкының ажылчорудулгазының сорулгазы	<i>Өөредир:</i> сөс иштинге ажык эвес үннерниң каттыжарының чурумун болгаш оларның дөмөйлежи бээрин шиңгээттирер; <i>Кижизидер:</i> бойдузунга камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер. <i>Сайзырадыр:</i> бижимел болгаш аас чугаага ажык эвес үннерниң каттыжар чурумун, оларның бот-боттарыңга дөмөйлежи бээрин билиндирер, шын ажыглаарыңга уругларны чаңчыктырар; боттарының бодалын илередип билирин чедип алыр.
Кичээлдин хевири	Чаа тема тайылбыры
Чедип алыр түннелдери	<u>1.Эртем талазы-биле (дыл):</u> ажык эвес үннерниң каттыжар чурумун, дөмөйлежи бээрин билип алыры; <u>2. Метапредметные (эртемнер талазы-биле чедип алыр түннелдер):</u> бодунуң бодалын аас болгаш бижимел чугаага чедимчелиг илередип билири; <u>3. Бот-хуузунда чедип алыр түннелдер:</u> чаа теманы сонуургал-биле шиңгээдип, бодунуң билиин сайгарып, күүсеткен ажылын шын үнелеп, өөредилгениң утказын, ажыктыын медреселдиг сайгарып билири.
Ажыглаар методтар, аргалар болгаш өөредилгениң хевири	1. Беседа; 2. Хайгаарал методу; 3. Башкының сөзү метод; 4. Бөлүк болгаш бот-тускайлаң ажылдаары
Дерилгеzi	1.Тыва дылдың 5 класс ному; 2. Мультимедиа херексели; 4. Карточкалар;
Өөредиглиг курлавырлар	Технологтук картаның утка, тургузуун өөрениринге дуза: http://www.uroki.net http://www.zavuch.info
Кол билиглер	Үн, ажык эвес үн

Кичээлдин чорудуу

Кичээлдин кезектери	Башкының ажил-чорудулгазы			Өөреникчинин ажил-чорудулгазы	Чедип алыр түңнелдер
Өөредилге хевиринге туружун хевирлээри	1. Өөреникчилерниң кичээлге белеткелин хынаар; 2. Үлегер домак-биле ажылдадып, кичээлче хаара тудары; Онаалгазы: аянның номчуур, утказын тайылбырлаар. <i>Сеткилдин бичези херек,</i> <i>Эртемниң улуу херек.</i> Айтырыгларга харыыладыр: <i>а) үлегер домактың утказын канчаар билип алдыңар?</i> <i>б) кижиге эртем чүге херегил?</i> Түңнелди үндүрүп, шынныын бадыткаңар			Башкынын кичээнгейлиг дыңнаар, кичээлге белеткенир. Аянның номчулганы чорудар. Айтырыгларга долу харыыны бээр. <i>Кижиге кезээде хүндүлээчел, биче сеткилдиг база эртем-билиг чедип алырынга кызымак болур.</i> <i>Эртем кижиниң келир үеде амыдыралфынга чугула херек.</i> Түңнел: <i>ынчангаши кижиге бүрүзү эртем-билигни чедип ап, бодунуң келир үезинге белеткелди хүн бүрүдө чорудуп, эки өөренири херек.</i>	1. <u>Бот-тускайлаң чедип алыр түңнелдер:</u> өөредилгениң кижиге бүрүзүнге чугула херегин билири; 2. <u>Кылып чорудуп тургаш, чедип алыр түңнелдер:</u> аянның номчуп, ада-өгбелерниң чиге сөглээн сөстөрүн медреселдиг шингээдир; 3. <u>Харылзажылга талазы-биле чедип алыр түңнелдер:</u> бодунуң бодалын шын илередип билер.
Чаа тайылбыры	Таблица-биле ажил			Таблицаны аянның тода номчуур, башкының тайылбырын кичээнгейлиг дыңнаар, кыдырааштарынче шыйып алыр. Чижектерден боттары немей тывар, кожумактарын айыткаш, шын бижилгезин тайылбырлаар. Билген чүүлүнге түңнелин үндүрер.	1. <u>Угаап шингээдир түңнели:</u> дүлей, ыткыр, аяар ажык эвес үннер тускай чурум езугаар каттыжарын медреселдиг шингээдир; 2. <u>Кылып чорудуп тургаш чедип алыр түңнели:</u> кожумактарның каттыжар чурумунга чижектерни тып, боттарының частырыгларын тодарадырын кызыдар; 3. <u>Харылзажылга талазы-биле түңнели:</u> Кожумактарны сөстөргө шын немеп, бодалын илередип.
	Сөстүң төнгөн үнү	Каттыжарының дүрүмү	Чижээ		
	Дүлей ажык эвес үн	Дүлей ажык эвес үнге төнгөн сөске дүлей ажык эвес үннүн үжүүндөн эгелээн кожумак немеп бижиир	<i>хат+-ка,</i> <i>ас+-кан,</i> <i>шат+-че,</i> <i>хап+-та</i>		
	Ыткыр ажык үнге төнгөн сөске ыткыр	Ыткыр ажык үнге төнгөн сөске ыткыр ажык эвес үннүн үжүүндөн эгелээн кожумак немеп бижиир	<i>даг+же, ном+-да,</i> <i>чам+-ныг,</i> <i>хыл+-да, хар+-лар</i>		
	Ажык эвес (ыткыр,	Сөстүң дазылы азы дөзү ажык	<i>таан+-нар,</i> <i>час+-сыг,</i>		

	дүлей) үн	эвес үнге төнгөн турда, ол-ла үнден эгелээн кожумак немежирге, ону дакпырлап бижиир	шап+-нас, шак+-ка		
	Теманы билип алганын хынаар, түннээр.				
Быжыглаашкын	1. Мергежилге 123 2. Оюн «Кым эң угаанныгыл?» Онаалгазы: самбырада бижээн сөстөргө одуруглардан кожумактар немеп бижиир <i>Шет, мал, паи, шык, пөс, аът, инек, тон, хол, ном, дым, ас.</i> 3. Чурук-биле ажыл Онаалга 1: кижизидилгелиг беседага айтырыглар тургузуп алып. Онаалга 2: чурукту кичээнгейлиг көргөш, ажык эвес үннерниң каттыжар чурумунга тааржып чоруур чижектерни тып бижиир. Онаалгазы: Тодарадып тыпканы сөстөрни ажыглавышаан, «<i>Кыргыздада</i>» деп темага кыска чогаадыгдан бижиир.			Онаалгазын кичээнгейлиг номчааш, күүседир. Одуруг бүрүзүнге 4 сөс белеткеп бижип каарга, 1-1 өөреникчилер келгеш, кончуг дүргөн кожумактар немеп бижиир, шын бижилгезин тайылбырлаар. Башкының айтырыгларынга долу харыыны берип, дыл-домаан сайзырадыр. Ажык эвес үннерниң каттыжар чурумунга тааржып болгу дег сөстөрни чуруктан тыпкаш, бижип алып. Ук сөстөрни ажыглап, кыска чогаадыгны бижиир, аянынг номчуур.	<u>1. Бот-тускайлаң чедип алып түннелдер:</u> сөстөрниң каттыжар чурумун медреселдиг хайгаарап өөренири; <u>2. Угаап шингээдир түннелдер:</u> сөстер тускай чурумнуг деп чүүлге дүүштүр сөстөрни шын тодарадып билири; <u>3. Харылзажылга талазы-биле чедип алып түннелдер:</u> аас болгаш бижимел чугаазынга сөстөрни каттыжар чурмун шын дамчыдары.
Түннел	1. Түннел беседа болгаш айтырыглар. - <i>Дүлей ажык эвес үнге төнгөн сөстөргө кандыг кожумактар немежирил?</i> - <i>Быткыр ажык эвес үннерлиг сөстөргө кандыг кожумак немежирил?</i> 2. Демдектер салыры.			Башкының салган айтырыгларынга харыылаар болгаш бодунуң бодалын илередип чугаалаар. Башкы-биле кады демдектерни салыр.	<u>1. Угаап шингээдир түннелдер:</u> эштериниң харыызын дыңнап тургаш, бодунуң билииниң чедер четпестерин тодарадып эдери; <u>2. Харылзажылга талазы-биле чедип алып түннелдер:</u> бодунуң бодалын шын илередип, сайгарып билири.

Тема: Сөс иштинге ажык эвес үннерниң ыткыр болгаш дүлей хевирлериниң солчуру. Сөске кожомактарның немежир чуруму

Башкының ажыл-чорудулгазының сорулгасы	<i>Өөрөдир:</i> Сөс иштинге ажык эвес үннерниң ыткыр болгаш дүлей хевирлериниң солчурун, сөске кожомактарның немежир чурумун билиндирер; <i>Кижизидер:</i> Күш-ажылга ынак болурунга кижизидер; <i>Сайзырадыр:</i> Бижимел болгаш аас чугаага сөс иштинге ажык эвес үннерниң ыткыр болгаш дүлей хевирлериниң солчуру. Сөске кожомактарның немежир чурумун шын ылгап билирин, логиктиг боданыышкынын дүргөдөдир; боттарының бодалын илередип билирин чедип алыр.
Кичээлдин хевири	Чаа тема тайылбыры
Чедип алыр түннелдери	<u>1.Эртем талазы-биле (дыл):</u> сөс иштинге ажык эвес үннерниң ыткыр болгаш дүлей хевирлериниң солчурун медреселдиг шингээдири; сөске кожомактарның немежир чурумун билип алыры. <u>2.Метопредметные (эртемнер талазы-биле чедип алыр түннелдер):</u> аас болгаш бижимел чугаага логиктиг боданыышкынның уткаларын чедимчелиг ажыглап билиринге чаңчыктылары; <u>3. Бот-хуузунда чедип алыр түннелдер:</u> уругларны долгандыр турар бойдузунга хандыкшылын күштелдирер.
Ажыглаар методтар, аргалар өөрөдилгениң хевири	1. Беседа; 2. Хайгаарал методу; 3. Өөреникчилерни бөлүк болгаш бот-тускайлаң ажылдадырының методу
Дерилгези	1.Тыва дылдың 5 класс ному; 2. Мультимедиа херексел.
Кол билиглер	Ажык эвес үннер, ыткыр болгаш дүлей ажык эвес үннер, үннерниң солчуру, кожомактарның каттыжары

Кичээлдин чорудуу

Кичээлдин кезектери	Башкының ажыл-чорудулгазы	Өөреникчинин ажыл-чорудулгазы	Чедип алыр түннелдер
Организастьыг кезээ	Өөреникчилернин кичээлге белеткелин хынаар. Уругларның хей-аьдын көдүрер, кичээлге белеткээр	Ажылдаар олудун хынап, өөредилге херекселдерин белеткээр	<u>1. Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер:</u> кичээлди күзелдии-биле шингээдип алыры
Чаа тема тайылбыры	1. Ооң мурнунда өөренген чүүлдерин катаптавышаан, амгы билиг-биле харылзаштырып, оларны чаа билигге ажыглаары. 1) Айтырыгларга харыыладыр: а) <i>Дүлей ажык эвес үнге төнгөн сөстөргө кандыг кожумактар немежирил?</i> б) <i>Ыткыр ажык эвес үннерлиг сөстөргө кандыг кожумак немежирил?</i> 2. Сөс-биле ажыл Онаалгазы: бердинген сөстөргө ажык үнден эгелээн кожумактарны немеп бижээш, хайгаарар Хап, тук, час, хат, даш <i>Кандыг онзагай эскерип көрүп тур силер?</i> <i>Чүү деп тема өөренир-дир бис?</i> Сөстөрдө өскерилгелер дугайында түннелден кылыңар.	Айтырыгларга тода болгаш шын харыыны бээр, немей чижек-биле бадыткаар <i>Дүлей ажык эвес үнге төнгөн сөстөргө дүлей ажык эвес үнден эгелээн кожумак немежир.</i> <i>Ыткыр ажык үнге төнгөн сөске ыткыр ажык эвес үннүң үжүүнден эгелээн кожумак немеп бижиш</i> Дүлей ажык вес үннер ыткыр үннерже шилчий бээр. Ажык эвес үннернин солчурун өөренир. Түннел: <i>Дүлей ажык эвес үнге төнгөн сөстөргө ажык үнден эгелээн кожумак немежирге, ук дүлей үннер ыткыр үннер-биле солчу бээр.</i> Ынчангаш ооң дугайында өөренир-дир бис...	<u>1. Кылып чорудуп тургаш, чедип алыр түннелдер:</u> айтырыгларга харыылап, сөстөрниң каттыжар чурумун, оларның кожумактар немежирге солчу бээрин шингээди; <u>2. Угаап шингээди түннелдер:</u> сөске кожумактарны немеп тургаш, шын сайгарып, ону немеп өөренири; <u>3. Харылзажылга талазы-биле чедип алыр түннелдер:</u> бодунуң бодалын шын илередип билиринге чаңчыктырары. Эштериниң харыыларынга үнелелдерни бээр, бодунуң бодалын бадыткаар, шынзыдар.
Быжыглаашкын	1. Шилилгелиг диктант Онаалгазы: сөзүглелден сөс иштинде ажык эвес үннер солушкан сөстөрни ушта бижээш, бадыткаар <i>Дарган улустуң холунда масказы дег,</i> <i>Тараачынның холунда кадыыры дег,</i> <i>Чаагай улуг тургузугга тудур киржир,</i> <i>Час бааштыг демир-үжүүм – чидиг чепсээм,</i> <i>Сагыш-күзел дээди каазын, тоглаптайн,</i> <i>Саазын өттүр чечектелдир тарып үндүр</i>	Сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнааш, бердинген онаалганы частырыг чокка күүседир, шын бижилгезиниң дүрүмүн бадыткап чугаалаар. Башкының айтырыгларынга шын харыылап, аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадыр, боттарының бодалын шын илередип өөренир. Сөс-домаан сайзырадып, кол	<u>1. Бот-тускайлаң чедип алыр түннелдер:</u> тыва чоннуң шаандан бээр кылып келген ажыл-агыйын үнелеп, ону сонуургалдыг билип алыры; <u>2. Угаап шингээди түннелдер:</u> дыңнап болгаш бижип ора, херек медээни ханыладыр билип алыры; <u>3. Кылып чорудуп тургаш, чедип алыр түннелдер:</u> айтырыгларга

	2. Чурук-биле ажыл Онаалга: 1. Кижизидилгелиг беседа чорудар а) <i>чурукта чүнү көрүп тур силер?</i> б) <i>хой кыргын турганын көргөн силер бе?...</i> Онаалга 2: Чурукту кичээнгейлиг көргөш, ажык эвес үннерге төнгөн сөстөрдөн тып бижидер. Онаалга 3: тодарадып тыпкан сөстөрни ажыглап, «<i>Хой кыргылдазы</i>» деп темага кыска чогаадыгдан бижидер.	билиглерни шингээдиپ алып, оларның аразында харылзаазын көөр. Кыска чогаадыгның негелделерин сагыыр, үжүк частырыгларын болдурбас, бижик демдектеринче кичээнгей салыр	харыылап, сөстөрни шын тодарадып тургаш, сөс иштинге ажык эвес үннерниң шын бижилгезин шингээдири; <u>4. Харылзаажылга талазы-биле чедип алып түннелдер:</u> ажык эвес үннерниң сөс иштинге солчурун болгаш каттыжар чурумун аас болгаш бижимел чугаазынга шын ажыглаарын билири. Эштериниң бижээн чогаадыгларынга үнелелди берип, бижик демдектерин салганын сайгарып өөренир.
Түннел	1. Кичээлди түннөп, уругларга демдектерни салыр 2. Бажыңга онаалга дүрүмнерни катаптаар	Башкының демдектер салырынга бодалдарын илередип, түннежир; айтырыгларынга харыылаар болгаш бодунуң бодалын илередип чугаалаар. Онаалганы албан бижип алып.	<u>1. Угаап шингээдири түннелдер:</u> эштериниң харыызын шын үнелеп, чедер-четпестерни тодарадып, бодунуң билииниң деңнелин тодарадып билири; <u>2. Кылып чорудуп тургаш, шингээдири түннелдер:</u> айтырыгларга харыылап тургаш, бергедээшкиннерни тодарадып, частырыгларын эдип, теманы ханы шингээдири.

Практиктиг онаалгалар

1. Фонетикага чижек ажылчын программаны тургузар, бот-боттарының ажылдарын үнелээр.
2. Ажылчын программадан тема шилип алып, аңаа ажыглаар үлелге көргүзүг материалдарын кылып.
3. Ук темага кичээлдин технологтуг картазын тургузар.
4. Мультимедиа дериг-херекселди кичээлге ажыглаары-биле презентацияны тургузар.
5. Ажылдап кылган технологтуг картазынга шенелде кичээлди эрттирер, бот анализин чорудар.
6. Эрттирген кичээлди кезектер аайы-биле сайгарар, чедер-четпестерин тодарадып, ону эдип алырынга арга-сүмелерин чугаалажыр.
7. Студентиниң ажылдап кылганы чижек технологтуг картада башкының сорулгаларын салганын сайгарар:
 - а) сорулгаларның салдынганын хайгаарап, немелделерни кылып;
 - б) чедип алып түннелдерни салганы шын бе, сайгарар;
 - в) ажыглаар арга-методтарга хамаарыштыр бодалдарын илередип, немеп, казыыр;
 - г) кичээлдин дерилгезинге хамаарыштыр бодалдарын солчур.

8. Студентиний тургускан технологтуг картазының быжыглаашкын кезээн сайгарар:

- а) онаалгаларны тургусканы шын бе дээрзин сайгарар;
- б) ажилдарны ажыглаанындан частырыглар эскерип тур силер бе?
- в) чедип алыр түңнелдерге хамаарыштыр бодалын илередир.

Тема: Сөс эгезинге т-д, б-п деп үннерниң үжүктөрүн шын бижири

Башкының ажил чорудулгазының сорулгасы	<i>Өөредир:</i> Сөс эгезинге т-д, б-п деп үннерниң үжүктөрүн шын бижириин өөредир. <i>Кижизидер:</i> Төрээн дылынга ынакшылды, ону чарашсынып, чоргаарланырынга кижизидер. <i>Сайзырадыр:</i> Уругларны аас болгаш бижимел чугаазынга ажык эвес үннерниң үжүктөрүн шын бижириинге чаңчыктырар.
Кичээлдин хевири	Чаа тема тайылбыры.
Чедип алыр түңнелдер	<u>1.Эртем талазы-биле (дыл):</u> Сөс эгезинге т-д, б-п деп үннерниң үжүктөрүн шын бижириин чедип алыры. <u>2. Метапредметные (эртемнер талазы-биле чедип алыр түңнелдер):</u> аас болгаш бижимел чугаага логиктиг боданыышкынның уткаларын чедимчелиг ажыглап билиринге чаңчыктырары; <u>3. Бот-хуузунда чедип алыр түңнелдер:</u> Бүгү кичээнгейни кичээлче углаары, бот-үнелелди берип шыдаары, чедишкинниг болганын азы болбаанын чогумчалыы-биле миннип билип алыры.
Ажыглаар методтар, аргалар болгаш өөредилгениң хевири	1. Хайгаарал методу; 2. Беседа; 3. Башкының сөзү методу; 4. Көргүзүп тайылбырлаарының методу; 5. Дилеп тыварының; 6. Бөлүк болгаш бот-тускайлаң ажылдаары; 7. Дедукция аргазы (дүрүмнерден чижектерже); 8. Индукция аргазы (чижектерден түңнелдерже)
Дерилгези	1. Тыва дылдың 5 класс ному; 2. Орфографтыг словарь; 3. Шүлүк бижээн карточкалар
Кол билишкinner	Дүлей, ыткыр болгаш аяр үннер.

Кичээлдин кезектери	Башкынын ажил-чорудулгазы	Өөреникчинин ажил-чорудулгазы болгаш күзенчиг чижек харыылары	Чедип алыр түннелдер
Кичээлдин органиастыг кезээ	1.Өөреникчилернин кичээлге белеткелин хынаар. Уругларның хей-аьдын көдүрер, кичээлге белеткээр 2. О. Сувакпиттин «Тевектээлем» деп шүлүүндөн үзүндүлөр-биле ажилдадыр, өөренир теманың сорулгазын тыптырар. <i>Тевектээлем</i> – <i>Кырган-ачай, тевек деп чүл,</i> <i>Айтып берем...</i> ... <i>Тевек база тываларның</i> <i>Тергиин солун оюну-дур.</i> <i>Чеже салгал дамчып келген –</i> <i>Черле санап шыдавас мен.</i> <i>Тевер, далгыыр, чиңнээр болгаш</i> <i>Дедир-удур үндүржүрүн,</i> <i>Кызыл-чиңнеп, «човадырын»</i> <i>Кым деп кижиге тыпкан чүве.</i> <i>Тоолчургу чугааларда,</i> <i>Тоолдарда бижиттинген</i> <i>Шагаа, наадым болган черге</i> <i>Шаанга чедир ойнаар турган...</i> <i>а) шүлүкте кандыг бурунгу оюн дугайында чугаа чоруп турар-дыр, бо оюннуң дугайында чүнү билер силер, делгереңгей харыыдан бериңер, аргаларын айтыңар.</i> <i>б) Силер ажык эвес үннерниң бөлүктээшкени деп теманы өөрөнгөн болгай силер. Оон алган билиңерге даянып, бо шүлүкте кирип турар Т-Д деп үндөн эгелээн сөстөрниң адалгазында ылгал бар</i>	Ажылдаар олудун хынап, өөрөдиге херекселдерин белеткээр. Шүлүктү аянынг номчуур, башкынын айтырылганын делгереңгей харыыны бээр, кичээлдин сорулгазын тывар. Шүлүктүң утказының дугайында делгереңгей харыыны бээр, тевек оюнунун хевирлерин адаарын кызар. - <i>Тевек биле тыва деп сөстү адаарга, эгезинде үн аңгы адаттынып турар, бирээзи – күштүг, бирээзи – кошкак.</i> <i>Тевер, далгыыр деп сөстөрни адаарга база эге үннерин адаары ылгалдыг.</i> <i>Ынчанга бөгүн бо үннерниң үжүктөрүн сөс эгезинге шын бижирин өөренир-дир бис. Чүгө дээрге тевек биле тыва деп сөс эгезинде дөмөй үжүктүг хирезинде чүгө ийи аңгы адаттынып турарыл, чылдагааны биске билдинмес.</i> <i>Чүгө чамдык сөстөрниң эгезинге Т, чамдызынга Д бижириниң чылдагааны биске билдинмес.</i>	<u>1. Кылып чорудуп тургаш, чедип алыр түннелдер:</u> айтырылганын харыылап, шүлүктүң утказын хандыр угаап бодаар; <u>2. Угаап шингээдир түннелдер:</u> тевек оюну чоннуң амыдыралы, езу-чаңчылдары-биле сырый харылзаалыг дээрзин медресе билири <u>3. Харылзажылга талазы-биле чедип алыр түннелдер:</u> бодунуң бодалын шын илередип билиринге чаңчыгар. Эштериниң харыыларына үнелелдерни бээр, бодунуң бодалын бадыткаар, шынзыдар. Проблемниг айтырыпта шын харыыны тып, өөренир чүүлүнүң сорулгазын тодарадып өөренир. Кылган ажил бүрүзүндөн түннел үндүрүп өөренир.

	<i>бе, тайылбырлаңар, ынчангаш түңнелден үндүрүңер</i>		
Чаа тема тайылбыры	1. Салган айтырыгларыңар харызын 83 дугаар арында § 25-те таблицадан номчуңар, бодуңарның чижектерини аданар. 2. Дүрүмнү эки сактып алыры-биле 151 дугаар мергежилгени кылыңар. 3. 84 дугаар арында дүрүмнү кичээнгейлиг номчааш сактып алыңар. 4. 86 дугаар арында дүрүмнү кичээнгейлиг номчааш сактып алыңар.	1. Дүрүмнү номчааш, бодунун чижектерин бээр, тайылбырлаар. 2. Хөй сектер орнунга турза чогуур үжүктөрни киирер, домактар чогаадыр. 3. <i>Теп, тик, төк, тып, тырт</i> деп сөстөрнүң укталган болгаш өскерилген хевиринге хамаарышкан дүрүмнү номчуп, сактып алыр. 4. <i>Т</i> деп үжүктү сөс эгезинге чаңчыл езугаар кандыг сөстөргө бижиирин номчуп, албан сактып алыр.	<u>1. Бот-тускайлаң чедип алыр түңнелдер.</u> а) Бодунуң билиин чогуур деңнелге четпейн турарын медресеп билири, ону сайзырадыры. б) Чаа билиглерни чедип алыры, быжыглаары.
Быжыглаашкын Номда кирген мергежилгелерни башкы таарыштыр шилип ап болур	Мергежилге 152 (аас-биле) Мергежилге 153 (бижимел) Мергежилге 154 (аас-биле ажыл, үлегер домактарның утказын тайылбырлаар). Мергежилге 154 Мергежилге 160	Мергежилгелерде айтырыгларга долу харыыларны бээрин кызар, сөс эгезинге <i>т-д, б-п</i> бижиирин чижектер дузазы-биле ыяк шингээдиң алырын кызар. Мөзү-бүдүш айтырыыңа хамаарышкан үлегер домактарның утказын сайгарып, медресеп билип, амыдыралга ажыглаар кылдыр чепсегленир.	<u>2. Медресеп-билип тургаш чедип алыр түңнелдер:</u> Башкының тайылбырындан болгаш эштериниң харыыларындан херек медээни шингээдиң ап, оларны чурум аайы-биле системажыдар. Дыңнап болгаш бижиң ора, херек медээни тодарадыр
Түңнел	1. Сөс эгезинге <i>т-д, п-б</i> деп үннерниң үжүктөрүн бижииринге хамаарышкан билиглерин айтырыглар дузазы-биле хынаар, түңнелин үндүртүр 2. Онаалга Мергежилге 161-ге даянып, «Кижиге – бойдустуң ээзи» деп угаап боданышкынның кыска чогаадыгны бижиир.	Дүрүмнерни билип алганын чижектер дузазы-биле бадыткап, айтырыгларга делгереңгей харыыларны бээр. Эш-өөрүнүң харыыларын үнелеп өөренир, частырыгларын эскерер. Кыска чогаадыгның негелделерин сагыыр, үжүк частырыгларын болдурбас, бижик демдектеринче кичээнгей салыр	<u>1. Харылзажылга талазы-биле чедип алыр түңнел:</u> Билдинмейн барган таварылгаларда айтырыглар салып өөренири. <u>1. Кылып чорудуп тургаш, чедип алыр түңнелдер:</u> Чугула херек кылып чорудар ажылдарны плааннаар.

Литература

1. Федеральный закон «Об образовании в РФ». – М.: Проспект, 2013.
2. Федеральный государственный образовательный стандарт основного общего образования / М-во образ-я и науки РФ. – М.: Просвещение, 2010.
3. Бавуу-Сюрюн М.В., Доржу К.Б., Сувандии Н.Д., Хертек А.Б., Ооржак Б.Ч., Сарыглар Ч.А. Тыва дыл. 5 класс. – Кызыл, 2018.
4. Громова В.И. Основные принципы составления технологической карты урока [Электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.openclass.ru/node/364582>
5. Доржу К.Б., Сарыглар Ч.А. Ниити өөрөдиге черлеринге кол ниити өөрөдигениң «Төрээн (тыва) дылга чижек ажилчын программазы» (5-8 класстар). – Кызыл, 2018.
6. Зайцева И.И. Технологическая карта урока. Методические рекомендации [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.e-osnova.ru/PDF/osnova_14_7_656.pdf
7. Ладыженская Т.А., Баранов М. Т., Тростенцова Л. А., Комиссарова Л. Ю. – Режим доступа: http://www.prosv.ru/ebooks/ladizenskaya_russkii_5/03.htm
8. Март-оол К.Б. 5-9 класстарга тыва дылды башкылаарының методиказы. – Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2002.
9. Сувандии Н.Д. 8-9 класстарның тыва дылга чижек кичээл планнары. – Кызыл: РИО ТывГУ, 2008.
10. Сувандии Н.Д. 810-11 класстарга тыва дылга чижек кичээл планнары. – Кызыл: РИО ТывГУ, 2013.
11. Трунцева Т.Н. Проектирование технологических карт уроков литературы и русского языка. – М.: «ВАКО», 2015.

Учебное пособие

Сувандии Надежда Дарыевна, Оюн Тамара Буурекчиировна

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ КАРТЫ УРОКОВ ПО РОДНОМУ ЯЗЫКУ

Учебно-методическое пособие

Редактор А.Р. Норбу
Дизайн обложки К.К. Сарыглар

Сдано в набор: 26.06.2019. Подписано в печать: 17.09.2019.
Формат бумаги 60×84 ¹/₈. Бумага офсетная.
Физ. печ. л. 7,3. Усл. печ. л. 6,8. Заказ № 1540. Тираж 50 экз.

667000, Республика Тыва, г. Кызыл, ул. Ленина, 36
Тувинский государственный университет
Издательство ТувГУ